

De lagere school voor meisjes van Sint-Catharinadal 1810-1858

Bijdragen tot de geschiedenis van het onderwijs in Oosterhout

door

KEES SCHOENMAKERS

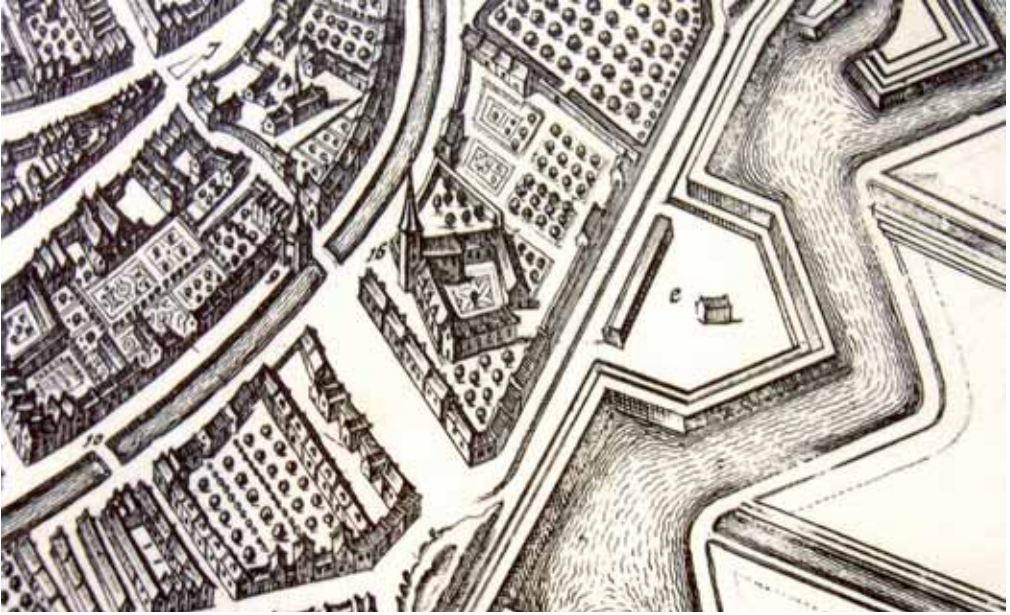
Al eerder school gedaan

De norbertinessen van Sint-Catharinadal waren van oorsprong meer gericht op de contemplatieve levenswijze. Naar het norbertijns ideaal om zich aan God te wijden, hielden zij zich vooral bezig met beschouwing, gebed, boetedoening en afzondering. Daarnaast werkten zij hard om in eigen levensonderhoud te voorzien, met behulp van een eigen boerderij en het bewerken van de nabijgelegen akkers en weiden.

Tot in de tweede helft van de twintigste eeuw was er binnen de kloostergemeenschap van Sint-Catharinadal sprake van drie te onderscheiden groeperingen van zusters. De koorzusters, ook wel *moniales* genoemd, hielden zich in hoofdzaak bezig met gebed en beschouwing, koorzang en meditatie. Ze verbleven in het gedeelte van het klooster dat 'het Slot' werd genoemd. Een tweede groep zusters behoorde tot de lekenzusters, ook wel genoemd *conversen*, binnenzusters of werkszusters. Zij verrichtten vele huishoudelijke taken binnen de kloostermuren. Ook zij verbleven binnen 'het Slot' en legden dezelfde eeuwige professie af als de koorzusters. Door hun werkzaamheden hadden de lekenzusters een andere dagindeling dan de koorzusters. Een derde groep zusters vormde de buitenzusters, ook wel genaamd *donatinnen*. Ook zij wijdden hun leven aan het dienstbaar zijn aan God en de kloostergemeenschap. Gekleed in een ander habijt dan de overige zusters onderhielden zij de contacten met de buitenwereld zoals portiersdienst, familiebezoek voor zusters ontvangen, bestellingen voor leveranciers afhandelen, boodschappen doen bij hoge uitzondering naar stad of dorp en contacten onderhouden met de ingehuurde knechten en meiden op de boerderij. Deze buitenzusters deden een eenvoudige professie en woonden niet in 'het Slot', maar in een der gebouwen nabij 'het Slot'. Zij kwamen alleen in 'het Slot' bij bijzondere gelegenheden.

In de loop der eeuwen was het niet altijd vanzelfsprekend gebleken, dat de kloostergemeenschap Sint-Catharinadal in voldoende mate in eigen levensonderhoud kon voorzien. Zo was er al in de zestiende eeuw aanleiding om zich te begeven op het pad van onderwijs.

Na de oprichting van deze kloostergemeenschap omstreeks het midden van de dertiende eeuw kwamen de norbertinessen in 1295 vanuit het gehucht Vroenhout bij

1. Detail van de kaart van Blaeu uit 1649. Het klooster Sint-Catharinadal (16) is gelegen binnen de vestingwerken van Breda.

Wouw wegens grote wateroverlast naar de stad Breda en namen hun intrek aanvankelijk in het Gasthuis, maar kregen dankzij de welwillende medewerking van de Heer van Gaveren in 1308 een eigen klooster net buiten de vestingmuren. Bij de nieuwe omwalling van Breda in 1531 kwam het Sint-Catharinaklooster binnen de vestingstad te liggen en moesten de zusters veel akkers en weilanden inleveren voor de omwalling, nieuwe straten, huizen en marktplaatsen. Hun inkomsten werden daardoor aanzienlijk minder en hun lasten alsmaar zwaarder, waardoor andere wegen bewandeld moesten worden om inkomsten zeker te stellen. Onderwijs gaan geven was een mogelijkheid daartoe.

In die tijd ontstond in de stad Breda ook meer behoefte aan onderwijs, omdat Breda als hofstad van de Nassau-dynastie veel adel en gegoede burgers aantrok. Als enig klooster indertijd binnen de stadsmuren van Breda is het zeker ook niet uitgesloten dat de Nassau's het geven van onderwijs bij voorkeur aan de zusters toevertrouwden en dit gestimuleerd hebben.

Omstreeks 1538 namen de zusters een aanvang met het geven van lager onderwijs aan meisjes. Er werd binnen de kloostermuren een pensionaat ingericht voor leerlingen die daar intern verbleven en daarnaast was het onderwijs ook bestemd voor externe leerlingen uit de stad. Kostgeld en schoolgeld brachten zo voor de zusters weer extra inkomsten. De meisjes kregen les in de Nederlandse taal (Nederduits), lezen, schrijven, rekenen en cijferen, catechismusles, het bespelen van het klavecimbel en onderricht in nuttige en fraaie handwerken. Vanaf 1556 gaven de zusters ook nog les in de Franse taal, omdat Frans in die tijd in hoog aanzien stond binnen het han-

delsverkeer en ook bij de gegoede burgerij van de Nassau-stad Breda. Men sprak daardoor ook wel van Franse school in tegenstelling tot de Nederduitse school waar geen Frans gegeven werd.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog met de Spanjaarden was Breda regelmatig onderhevig aan belegeringen, innemingen en plunderingen, dan weer door Staatsen en dan weer door Spanjaarden. Daarnaast werd in de eerste helft van de zeventiende eeuw het protestantisme tot staatsgodsdienst verklaard. Sint-Catharinadal werd met opheffing bedreigd, doordat ze geen nieuwe postulanten mochten aannemen. Dank zij bemiddeling van Frederik Hendrik kregen zij die mogelijkheid weer wel op voorwaarde dat ze uit Breda vertrokken en zich op het platteland zouden vestigen. Uit lijfsbehoud zijn de norbertinessen daarom in 1647 vertrokken uit Breda en werd het kasteeltje 'De Blauwe Camer' aangekocht in Oosterhout. Door het gevaar op het platteland in Oosterhout wegens de inval van de Fransen in 1672 en de goedgezindheid van de opvolgers van Frederik Hendrik mochten de Norbertinessen in 1672 naar hun klooster in Breda terugkeren. Het was echter maar van korte duur. In 1678 eindigde de oorlog met Frankrijk en de hervormde predikanten verdubbelden hun pogingen om de roomse zusters uit Breda weg te krijgen. In 1679 gaf stadhouder Willem III de opdracht om weer naar Oosterhout terug te keren.

Tot het eerste vertrek naar Oosterhout in 1647 is de kloosterschool blijven bestaan. In Oosterhout werd ze niet meer voortgezet.¹ Pas in 1810 zijn de omstandigheden weer van dien aard, dat er opnieuw overgegaan wordt tot het geven van onderwijs. Daarom eerst een korte schets van de bestuurlijke, godsdienstige en onderwijskundige omstandigheden van die tijd.

De bestuurlijke en godsdienstige situatie in de eerste helft van de negentiende eeuw

Tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden (1648-1795) was Staats-Brabant een generaliteitsland geweest zonder vertegenwoordigers in de Staten-Generaal en zonder eigen Provinciale Staten. Met de oprichting van de Bataafse Republiek golden onder invloed van de Franse Verlichting principes van vrijheid, gelijkheid en broederschap en werd Brabant vanaf 1 januari 1796 erkend als een volwaardig gewest. Er kwam vrijheid van godsdienst, scheiding van kerk en staat en gelijkstelling van alle kerkgenootschappen. Dit proces kende echter in de praktijk een grote weerbarstigheid en veranderde slechts geleidelijk de situatie.

De groeiende macht van Napoleon zorgde er echter voor dat reeds in 1806 de republikeinse staatsvorm werd ingeruild voor de monarchie. Napoleon benoemde zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning van Holland. Dit was echter maar voor een korte periode, want in 1810 besloot keizer Napoleon het koninkrijk Holland in te lijven bij Frankrijk.

In 1795 was dat reeds gebeurd met de Zuidelijke Nederlanden, die tot dan toe geregeerd werden door het Oostenrijks-Habsburgse Huis met als laatste vertegenwoordiger de verlicht despoot keizer Jozef II. Hij verordeneerde dat de invloed van de kerk onderworpen moest zijn aan zijn staatsmacht. Met zijn kloosteredict hief hij ook in de Zuidelijke Nederlanden alle beschouwende orden op en alleen kloosters die zich wijdden aan onderwijs en ziekenverpleging mochten blijven bestaan. Met als ge-

volg dat in de tweede helft van de achttiende eeuw zes vrouwen uit de Zuidelijke Nederlanden hun toevlucht namen tot de contemplatieve gemeenschap van Sint-Catharinadal. Tezamen met negentien geproteste zusters uit de Noordelijke Nederlanden vormden ze in 1810 het kloosterconvent.²

Vanaf de inlijving door Napoleon van het koninkrijk Holland bij Frankrijk werd Nederland volledig georganiseerd en bestuurd naar Frans model. Deze inlijving had voor Sint-Catharinadal ook grote gevolgen, zoals we later zullen zien.

Aan de inlijving kwam een einde in 1814 omdat Napoleon na zijn nederlagen zoals de veldtocht naar Rusland in 1812 en de Slag bij Leipzig in 1813 verbannen werd naar het eiland Elba. Maar door zijn ontsnapping aldaar kwam er pas een definitief einde aan de onzekere periode van hernieuwde inlijving door zijn definitieve nederlaag in 1815 in het bij Brussel gelegen Waterloo en zijn onvoorwaardelijke verbanning naar het eiland Sint-Helena.

Nederland werd weer een koninkrijk onder de teruggekeerde Willem I, met dien verstande dat de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden werden samengevoegd tot een Verenigd Koninkrijk om zo een buffer te vormen voor eventuele toekomstige Franse invasies.

Koning Willem I deed verwoede pogingen om zowel de protestantse als katholieke kerk aan de staatsmacht te onderwerpen, maar het verzet vanuit Brabant en de Zuidelijke Nederlanden belemmerden hem daarbij in hoge mate. Er bleef echter tijdens zijn bewind een bevoorrechtiging van het protestantisme. De kloosters mochten aanvankelijk geen nieuwe leden aannemen. Sommige kloosters moesten hun poorten sluiten, omdat hun maatschappelijke betrokkenheid niet relevant genoeg was. Uitdrukkelijk erkende Willem I het wettig voortbestaan van Sint-Catharinadal door in 1817, gelet op het besluit van 12 november 1811 waarbij de zogenaamde *Congrégations Hospitalières* werden geconserveerd, het klooster te herstellen in het bezit van drie percelen land gelegen te Nispen. Pas vanaf 12 juni 1824 ging hij ermee akkoord, dat er hoogstens 29 zusters, inclusief novices, op St.-Catharinadal zouden verblijven.

Koning Willem I regeerde over een lange periode van 1815 tot 1840. In 1830 moest hij echter toestaan dat de Belgen zich via gewapend verzet en ook door bemoeienis van de grote mogendheden afscheidden van Nederland. Van 1840 tot 1849 regeerde Willem II. In tegenstelling tot zijn vader was hij uit op vertrouwen, sympathie en eensgezindheid tussen de religieuze bevolkingsgroepen. Bovendien was hij afkerig van het eenzijdige behoud van het protestantse karakter van het openbare leven. De verhouding met de katholieke bevolking werd aanmerkelijk verbeterd. Zo hief hij in 1840 de beperkingen voor de contemplatieve orden op. Ook mochten alle bestaande kloosters weer leden aannemen zonder dat er een maximum gold, terwijl de apostolisch vicaris van Breda voortaan de bisschopswijding ontving. De positieve houding ten aanzien van het katholicisme van koning Willem II had wel een opleving van het antipapisme bij de protestanten tot gevolg.

De grondwet van 1848 legde de basis voor het huidige parlementaire stelsel. De vrijheid van vereniging en organisatie gaf o.a. ook het kloosterwezen nieuwe kansen. Katholieken uit het Zuiden van Nederland lieten zich steeds meer gelden in woord en geschrift en kwamen ook steeds meer op regeringsposten terecht. Zo ontwikkelde

2. Situatie van Sint-Catharinadal in Oosterhout in de negentiende eeuw met vooraanzicht klooster, proosdij en waterstaatskerk.

Nederland zich, zowel onder koning Willem II als onder koning Willem III (1849 – 1890) tot een natie, waarin steeds meer burgers konden participeren in de democratie. Deze verdere liberalisering had ook tot gevolg dat Pius IX de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland kon herstellen. Breda werd een bisdom in 1853 met als eerste bisschop mgr. J. van Hooijdonk (1782-1868).

Sint-Catharinadal was eindelijk van alle gevaar in verband met haar bestaansrecht verlost.³ Het maximaal toegestane aantal van 29 kloosterlingen in Sint-Catharinadal liep na de goedkeuring van Willem II in 1840 weer geleidelijk aan op tot 32 in 1845, 36 in 1850 en 38 in 1857.⁴

De onderwijssituatie in Brabant in de eerste helft van de negentiende eeuw

Vanaf 1795 had niet alleen in Noord Brabant, maar ook elders in het land en in delen van West-Europa een omwenteling plaats binnen het lager onderwijs. Er was sprake van steeds meer overheidscontrole op het lager onderwijs, omdat de overheid zich ten opzichte van de kerken duidelijk verantwoordelijk stelde voor het onderwijs. De schoolwetten van 1796, 1805 en vooral ook 1806, waren daar een gevolg van. De overheid stelde zich op het standpunt dat iedereen, ongeacht rang of stand, recht had op onderwijs. Geleidelijk aan werd zo aan de stoelpoten van de standenmaatschappij gezaagd. Niet alleen de betere standen, maar ook de arme en minder welgestelde klassen moesten verplicht en kosteloos aan het lager onderwijs kunnen deelnemen.

De scheiding van kerk en staat in 1796 en de afschaffing van het protestantisme

als staatsgodsdienst gaf het overwegend katholieke Brabant nieuwe mogelijkheden tot emancipatie van de bevolking. Er werden zodoende scholen met een katholieke signatuur gesticht. Zo kon dus vanuit de kerk zowel organisatorisch als inhoudelijk gewerkt worden aan de scholing van de jeugd om zo het volk deugdzaam op te leiden.

De overheid subsidieerde echter alleen het openbaar onderwijs en niet het bijzonder onderwijs zoals het katholieke. Het bijzonder onderwijs moest via het innen van schoolgelden in eigen onderhoud voorzien. Het openbaar onderwijs moest godsdienstig neutraal blijven en mocht dus geen leerstellig onderwijs inhouden. Wel moest het algemeen christelijk van aard zijn. Ook hier bleek de praktijk weerbarstiger dan de te handhaven nieuwe wetgeving. Geleidelijk aan kwam hier een kentering in doordat gemeentebesturen katholieke schoolmeesters aanstelden. In Noord-Brabant was in 1809 immers 87,7% van de bevolking katholiek.

De schoolwet van 1806 kende niet alleen een grotere rol toe aan de centrale overheid, maar delegeerde ook een aantal taken naar provinciaal en gemeentelijk niveau. Er kwam een departementale commissie van onderwijs voor Noord-Brabant. Deze provinciale commissie had onder andere toezicht op het benoemen van onderwijzers op de scholen, het afleggen van een onderwijzersexamen om toelating te verkrijgen tot het geven van onderwijs en het vaststellen van een verplichte boekenlijst voor alle scholen. Ook werd Noord-Brabant verdeeld in een aantal districten met voor ieder district een provinciale schoolopziener als toezichthouder. Oosterhout vormde vanaf 1804 een district met de stad Breda, maar werd vanaf 1818 daarvan losgekoppeld en hoofdplaats van het negende district.

De gemeentelijke overheid moest zorg dragen voor deugdelijke schoolgebouwen, goede verwarming en meubilair, oprichting goedkeuren van scholen, schooltijden en vakanties regelen, te benoemen onderwijzers voordragen aan het departementaal schoolbestuur en onderwijs mogelijk maken voor kinderen van behoeftige of bedeelde ouders.

Naast de openbare school als meest voorkomende schoolsoort, die gefinancierd werd door de overheid, werden er wat betreft de bijzondere scholen twee klassen ingevoerd. Scholen van de eerste klasse waren scholen, die gefinancierd werden door een diaconie, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen of een geestelijke vereniging zoals de norbertinessen van Sint-Catharinadal. Bijzondere scholen van de tweede klasse werden opgericht door particulieren die bestonden van de opbrengst van het schoolgeld.

Voor de onderwijzers waren via het provinciaal examen vier rangen ingesteld. Voor de vierde en laagste rang moesten de onderwijzers bedreven zijn in de vakken lezen, schrijven en rekenkunde en enige bedrevenheid hebben in het geven van onderwijs. Voor het behalen van de hogere rangen werden bekwaamheden in steeds meer vakken vereist. Zo dienden de onderwijzers van de eerste en hoogste rang zeer bekwaam te zijn in lezen, schrijven, rekenen, Nederlandse taal, aardrijkskunde en geschiedenis, natuur- en wiskunde, een of meer levende talen alsmede in het lesgeven. Voor onderwijzeressen waren geen rangen te verkrijgen. Zij konden slechts de akte van toelating verkrijgen tot schoolhouderesse.⁵

In 1799 kreeg de gemeente Oosterhout van de Agent van Nationale Opvoeding de opdracht een overzicht te geven van 'de staat van het schoolwezen' in Oosterhout. Op 10 april 1799 had het gemeentebestuur hieraan voldaan.⁶

In het centrum van Oosterhout, indertijd Middelwijk genaamd, was de openbare Nederduitse school. Deze school stond onder leiding van de roomse, voorheen molenaarsknecht geweest zijnde, Gerardus Jansen, op dat moment 40 jaar oud. Hij was aangesteld op 29 augustus 1796. De vorige schoolmeester, de protestant Mathijs Ente, had het schoolhuis en ook Oosterhout verlaten en het gemeentebestuur had hem aangeschreven dat hij niet terug hoefde te keren. De school telde toen bij elkaar gemiddeld tachtig jongens en meisjes in de winter en slechts zestig in de zomer omdat veel kinderen dan moesten meehelpen op 't veld of in 't huishouden. Per drie maanden moest door de ouders voor ieder kind acht stuivers aan schoolgeld betaald worden. Gerardus Jansen gaf les in spellen, lezen, schrijven en cijferen. De gemeente droeg zorg voor het schoolgebouw en vrije inwoning. Naast het schoolgeld van de ouders kreeg hij een overheidssubsidie van *f* 200,- per jaar.

Naast deze openbare lagere school voor jongens en meisjes waren er in Oosterhout ook nog twee bijzondere scholen van de tweede klasse; een Franse jongenskostschool onder leiding van de Nederlands-hervormde Arnoldus Leenders als opvolger van wijlen Pieter Bollaerts en een Franse kostschool voor juffrouwen met als schoolhouderesse de Nederlands-hervormde Susanna du Perron. De naamgeving Franse scholen was algemeen gangbaar voor scholen waar het vak Frans een prominente plaats innam op het lesrooster. Arnoldus Leenders was op 1 april 1786 aangesteld en had gemiddeld twintig kinderen in zijn pensionaat.

Voor het voortgezet onderwijs was er vanaf 1797 een Latijnse school, ook wel genoemd Humaniora, met op dat moment 73 leerlingen. Latijn was het belangrijkste vak als voorbereiding op het priesterschap of de universiteit. De gemeente had weinig bemoeienis met deze school, want ze stond onder leiding van vertegenwoordigers van Bataafs-Brabant. Het is onbekend hoeveel kinderen uit Oosterhout zelf op de Franse kostscholen en de Latijnse school gezeten hebben.

Enkele jaren voor de oprichting van de lagere school voor meisjes van Sint-Catharinadal in 1810, ontstond er commotie over de situatie van het onderwijs in Oosterhout. De schoolopziener A. Oomen wist niet precies wat er met het onderwijs in Oosterhout aan de hand was, maar hij beklaagde zich wel over de situatie. De meeste scholen in zijn district hadden in 1806 verwarmde schoolvertrekken, bekwame zitbanken, goede schrijftafels, loden inktkokers, de vereiste borden en kastjes en de schoolmeesters gingen voortvarend aan de slag met de nieuwe schoolwet van 1806. Over de onderwijzer in Oosterhout schreef hij:

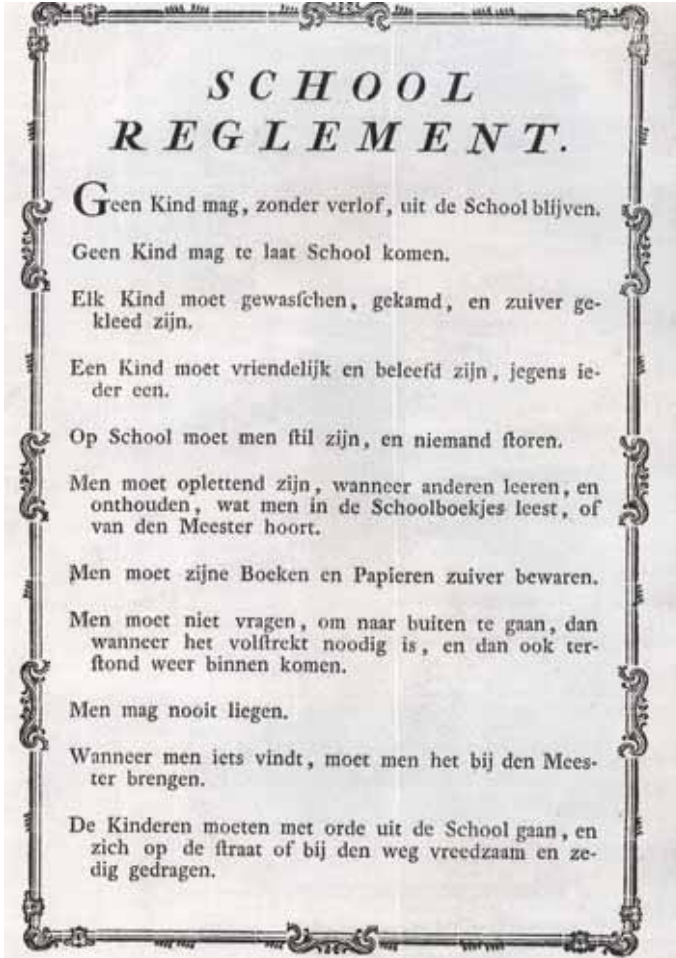
Uitgezonderd het groot en volkrijk Oosterhout waar het mij jammert een man voor onderwijzer aangesteld te zien, die in genen dele berekend is voor het vak dat men heeft kunnen goedvinden hem op te dragen.⁷

Op 4 mei 1808 schreef hij over Oosterhout:

Hier schijnt zo ten aanzien van de scholen als van de plaatselijke schoolcommissie een revolutie te hebben plaats gevonden

en

Te Oosterhout is de boedel in de war.⁸

3. Schoolreglement dat na de invoering van de wet op het lager onderwijs in 1806 zeker in de openbare scholen opgehangen moest worden.

De Franse kostschool voor meisjes bestond niet meer, want de opvolgster van Susanna du Perron, juffrouw Vissers, was overleden. En de Franse kostschool voor jongens dreigde ook ten onder te gaan met nog slechts vier kostkinderen. Van de drie bijschoolhouders die vanaf 1803 van de gemeente toestemming hadden om huisonderwijs te geven, was er een opgeheven en de andere twee werden niet meer door de gemeente erkend. Tot de laatste twee moet de burgerschool van de gewezen herbergier en rooms-katholiek Petrus Josephus Percille behoord hebben. In 1816 had hij 32

jongens en 12 meisjes op school. Zowel de schoolmeester van de openbare school als de schoolopziener oefenden op de gemeente druk uit om Percille het recht tot schoolhouder te ontzeggen, want hij oefende het beroep uit zonder bekwaamheid, admisie en aanstelling en dat leidde voor het openbaar lager onderwijs alleen maar tot concurrentievervalsing.⁹

Het gemeentebestuur stelde orde op zaken en benoemde in 1808 een nieuwe plaatselijke schoolcommissie en was, tegen de mening van schoolopziener A. Oomen in, zeer te spreken over Gerard Jansen van de openbare school:

De meester is ijverig, de leerlingen zijn in drie klassen verdeeld, van leerboekjes voorzien, hij let op zindelijkheid en welgemanierdheid, het schoolvertrek wordt rein en zindelijk gehouden, is ruim en licht en 's winters behoorlijk verwarmd.¹⁰

In deze periode, waarin Oosterhout in ieder geval kampte met onderwijsproblemen, werd in 1810 door de zusters van Sint-Catharinadal een lagere school voor meisjes begonnen. Louis Laurent, afkomstig uit Rotterdam en rooms-katholiek, mocht een Franse kostschool voor jongens beginnen, mogelijk als opvolger van A. Leenders. Op 29 juli 1819 werd hij benoemd. Hij gaf naast de gangbare lagere schoolvakken ook les in de Franse, Engelse en Hoogduitse taal en Italiaans boekhouden.

Ondanks zijn bekwaamheid lukte het hem niet om deze kostschool blijvend tot bloei te brengen. Nationaal inspecteur Wijnbeek bracht een bezoek aan de scholen in Oosterhout en rapporteerde in 1835 ook over deze kostschool. Hij constateerde dat de school gevestigd was in een groot en schoon lokaal met een fraaie eet- en slaapzaal geschikt voor een groot aantal kostgangers, maar dat de school na een bloeiperiode in verval was geraakt. Er waren nog maar zes kinderen in de kost. Verzwakking der geestvermogens van de kostschoolhouder schijnt volgens Wijnbeek daarvan de oorzaak te zijn geweest.¹¹ Op 15 januari 1838 berichtte Louis Laurent aan het gemeentebestuur dat hij afstand deed van zijn kostschoolhouderschap.¹²

In 1815 werd de Nederlands-hervormde schoolmeester François de Zoete aangesteld als opvolger van Gerardus Jansen aan de openbare school in Middelwijk. Hij was onderwijzer geweest in Vollenhoven, en kreeg als referentie mee van de schoolopziener aldaar: *Zijn karakter is braaf en zijn wandel voorbeeldig*. De eerste tien jaren ging het ook voorspoedig met de openbare school. In 1825 had hij 170 kinderen in de winter op school en in de zomer 120. Daarna ging het bergafwaarts met zijn onderwijs en de schoolopziener wijdde dit aan zijn eigenzinnigheid en geestelijke achteruitgang: *Een man van grondige kennis, maar hij kan het niet meer overdragen*. Voor verandering van onderwijsmethode op voordracht van de schoolopziener bleef hij ongevoelig.¹³ Ook nationaal inspecteur van onderwijs Wijnbeek bracht een bezoek aan de openbare school van François de Zoete. Hij schreef daarover in zijn rapport van 1835:

Een van eigenwaan opgeblazen schoolmeester, genaamd F. de Zoete, is zo ongepast in zijn onderwijs, dat vele ouders verkiezen hun kinderen een uur verder gaans naar school te zenden en zijn verwijdering algemeen verlangd wordt.¹⁴

Mogelijk wordt met 'een uur gaans' wat betreft de meisjes ook de school van Sint-Catharinadal bedoeld. In 1837 had hij nog maar 60 leerlingen en werd hij vanwege zijn hoge leeftijd ongeschikt verklaard en op pensioen gesteld.

Naast de openbare school werden er in de eerste helft van de negentiende eeuw meerdere bijzondere dagscholen in Oosterhout opgericht. Een daarvan was van de ongehuwde en rooms-katholieke Gerardina Helena de Haan, die school hield in de Kerkstraat. Ze kreeg haar aanstelling op 6 april 1826 en mocht een dagschool voor meisjes beginnen. Haar onderwijs stond niet hoog aangeschreven, evenmin als haar schoolgebouw en meubelen. Naast het onderricht in de beginselen der Nederlandse taal, lezen, schrijven, rekenen en de Franse taal deed ze ook aan de beoefening van handwerken. Ze gaf ook les aan kinderen van bedeeden en kreeg daarvoor van de gemeente jaarlijks een vergoeding van f 25,- In 1839 had ze nog maar twaalf leerlingen en in 1845 nog maar zes. Regelmatig vroeg ze de gemeente om verhoging van subsidie, omdat ze te weinig jonge juffrouwen op school had om daarvan te bestaan. Ondanks het feit dat de gemeente steeds de boot afhield, bestond haar school in 1860 nog steeds.¹⁵

Een andere bijzondere school, die een langdurige bestaanszekerheid verwierf was van Cornelis van Gool. Hij was van protestantse huize, afkomstig uit Willemstad en eerst ondermeester geweest van de openbare school in Oosterhout. Hij kreeg toestemming in januari 1829 om een Nederduitse en Franse dagschool te beginnen voor jongens en meisjes, waarbij de jongens verre in de meerderheid waren. Tussen 1844 en 1860 zaten er gemiddeld 35 à 45 jongens op school en tussen de 15 à 25 meisjes.¹⁶ Ook nationaal inspecteur Wijnbeek had zijn school bezocht en oordeelde daar in zijn rapport van 1835 gunstig over. Weliswaar vond hij zijn lokaal veel te bekrompen voor een vijftigtal kinderen, maar zijn onderwijs was aan te bevelen door haar *zedigheid, gepastheid en orde*.¹⁷ Hij had een ondermeester in dienst en die draaide ook een avondschool voor gemiddeld 10 à 15 kinderen.

Op zijn school kreeg ook een gering aantal kinderen van bedeede en behoeftige ouders gratis onderricht. Het schoolgeld van deze kinderen werd betaald door de diaconie der hervormde gemeente. De nieuwe lagere schoolwet van 1857 bracht hem wel in moeilijkheden, omdat hij geen ervaring en te weinig kennis had van de nieuwe vakken als vormleer (voorbereidende wiskunde), kennis der natuur en zingen en dit dan ook niet gaf. Ondanks deze beperkingen en zijn 62-jarige leeftijd bestond zijn school nog steeds in 1860.

Naast deze openbare en bijzondere scholen was er in de eerste helft van de negentiende eeuw ook steeds sprake van huisonderwijs, gegeven door de bewoner aan een of meer kinderen. Voor huisonderwijs was alleen toestemming van de gemeente nodig, maar het werd regelmatig ook heimelijk gegeven. Zo beklaagde schoolmeester François de Zoete zich bij het gemeentebestuur over schoenmaker Christiaan Pieters op de Rul die 's winters zeven jongens en een meisje avondonderwijs gaf en bij Philip van den Elshout in het Bosch gingen er nog meer naar de avondschool.¹⁸ In 1810 gaf Marie Julie Taborie, weduwe van Huibert de Jong, op initiatief van de Eerwaarde Heer Rubbens en de burger Jan van de Broek met toestemming van het gemeentebestuur, aan arme kinderen aan huis lezen, schrijven, naaien, stoppen, spinnen en breien. In 1813 is Jean Baptiste Antoine Monnié gouverneur en huisonder-

wijzer in het gezin van burgemeester mr. J.S. Hallungius. Hij werd later benoemd aan de Latijnse school.¹⁹ In 1838 was Antonius Klaverdijk vanuit Brussel naar Oosterhout verhuisd en hij gaf in Oosterhout huisonderwijs in de Franse en de Hoogduitse taal. Na zijn dood in 1842 nam zijn vrouw, Wilhelmina Maria Davion, het huisonderwijs over. In 1859 mocht van het gemeentebestuur ook Mevrouw Resouz ongehinderd doorgaan met huisonderwijs.

Aanvankelijk behoorden in het begin van de negentiende eeuw de bewaarscholen of kleinkinderscholen ook tot het huisonderwijs. In 1816 zijn er in Oosterhout elf kleinkinderscholen geleid door weduwen of ongehuwde dames. Gemiddeld zaten er 10 à 20 kinderen op school, waarbij de jongens in de meerderheid waren. Het aantal scholen nam in deze periode niet toe, want in 1858 waren er in Oosterhout acht bewaarscholen en geen “op de gehuchten” met in totaal 209 kinderen. De meest bekende bewaarschool werd geopend op 1 november 1851 en was een particulier initiatief van de kerkenraad en de hervormde predikant J.A. Wigeri. De school stond onder leiding van de in Breda geboren en Nederlands-hervormde Elisabeth Aletta Heiligendorp. Op 4 oktober 1851 nam de gemalin van prins Frederik der Nederlanden, prinses Louise (1808-1870) het beschermvrouwschap van deze bewaarschool op algemene grondslag op zich en gaf er de naam “Louisa” aan.²⁰ Om dit onderwijs aan kleine kinderen in Oosterhout te stimuleren nam zij het schoolgeld van een zevental kinderen van minvermogenden voor haar rekening, waarbij zij er op rekende dat ingezetenen uit Oosterhout en ook het gemeentebestuur dit voorbeeld zouden volgen.²¹

De reeds vermelde François de Zoete werd als schoolhouder van de openbare school in 1837 opgevolgd door de rooms-katholieke Antonie Schets, die blijk gaf van een grote bekwaamheid. Het verval van de openbare school werd met hem tot staan gebracht. De openbare school groeide weer snel naar ongeveer tweehonderd leerlingen. De hele periode tot 1860 bleef dit aantal ongeveer constant, waarbij tweederde van de kinderen jongens waren. Op verzoek van de rooms-katholieke geestelijken in de stad richtte hij in 1843 ook een zondagsschool op om oudere kinderen die de lagere school niet voltooid hadden of helemaal niet gevolgd hadden, gratis (herhalings) onderwijs aan te bieden, aangevuld met zang- en tekenonderwijs. Ook deze zondagsschool werd druk bezocht, aanvankelijk door jongens en meisjes en later door alleen jongens. Voor de meisjes was kapelaan J.B. Gouverneur met goedkeuring van de gemeente in 1855 een zondagsschool begonnen in het Gasthuis voor zieken en bejaarden. In 1858 verhuisde de zondagsschool naar de zusters Penitenten Recollectinen van het Liefdesgesticht in de Rulstraat.

Voor zijn verdienste voor het onderwijs in Oosterhout aan openbare dagschool, avondschoon en zondagsschool werd Antonie Schets beloond. Het was gebruikelijk om in ieder district een zeer bekwame onderwijzer te belonen met een boek van f 15,-. Op 8 maart 1850 ontving Antonie Schets als enige uit district negen deze ‘aanmoediging van verdienste’.²²

Vanaf 1850 kwamen er weer nieuwe initiatieven om afzonderlijke kostscholen voor jongens en meisjes op te richten. In 1850 kocht de zich ‘instituteur’ noemende en van Nederlands-hervormde grondslag zijnde Johannes Petrus van der Schaff de vroegere kostschool van Louis Laurent, gelegen aan de Zandheuvel ‘op de Leijzen’.

Hij was kostschoolhouder in Delft geweest en hij verzocht B. en W. toestemming om het instituut van Louis Laurent voor jonge heren weer te mogen oprichten *waardoor aan de wens van vele aanzienlijke ingezetenen en aan een wezenlijke behoefte voor Oosterhout zal worden voldaan*.²³ Hier kon het gemeentebestuur zich wel in vinden, want aan de kostschool was ook een dagschool verbonden voor externen. Op 28 november 1850 begon J.P. van der Schaft met zijn instituut. Hij beperkte zich niet alleen tot de vakken van het lager onderwijs, maar gaf ook les in meer uitgebreid lager onderwijs met vakken als Frans, Engels, Duits, Wiskunde en Kennis der Natuur. In 1853 zaten er veertien internen en twaalf externen op school en in 1858 had hij 23 jongheeren in volle kost en twaalf dagscholieren. De plaatselijke schoolcommissie was uitstekend te spreken over zijn onderwijs. Hij had ook nog twee ondermeesters in dienst als respectievelijk teken- en zangmeester.

Het was de gemeente er alles aan gelegen om ook voor de meisjes van 'de fatsoenlijke stand' een kostschool tevens dagschool binnen haar gemeente te hebben. Op 24 november 1851 kreeg Geertruida Johanna Kramers toestemming om deze school te beginnen, indien de kinderen de koepokinenting of kinderziekten gehad hadden. Dit gold trouwens als toelating voor iedere school. Uitgezonderd wiskunde stemden haar vakken van uitgebreid lager onderwijs overeen met de jongenskostschool en ook hier was de plaatselijke schoolcommissie goed te spreken over het onderwijs. In 1858 had zij 10 meisjes in volle kost en 16 dagscholieren. In september 1860 droeg ze haar kostschool en dagschool over aan de ongehuwde, uit Breda afkomstige en Nederlands-hervormd zijnde Daneline Koppelaar.

In 1856 nam apotheker P.J. Aerssen met J. Fick, J. Frencken, de weduwe P. Smits en enkele andere notabelen uit Oosterhout het initiatief om een bijzondere dagschool der tweede klasse voor meisjes te beginnen. Als rooms-katholieke ingezetenen wilden zij zich samen met pastoor A. Willems van de Sint Jan de Doper-parochie inspannen om nog meer meisjes uit Oosterhout scholing te geven met een belangrijk accent op het vrouwelijke handwerken om zodoende de kinderen voor zichzelf en voor de maatschappij een nuttige opleiding te geven. Er werden contacten gelegd met de Congregatie der Penitenten Recollectinen, genoemd Franciscanessen uit Dongen, die zich met gediplomeerde onderwijzusters steeds meer gingen toeleggen op onderwijs in West-Brabant en Zeeland. Op 8 september 1856 namen de zusters hun intrek in een gehuurd huis en in november 1857 kon het nieuwe klooster in de Rulstraat betrokken worden.²⁴ Het gemeentebestuur ging akkoord met hun voorstel om zuster Gerardine (Theodora Cornelia Adriana Maria) van der Heijden, afkomstig uit Ravenstein, te benoemen als eerste schoolhouderesse. Het werd een bloeiende school, mede door het opheffen van de school van Sint-Catharinadal in 1858. In de winter van 1859 had zuster Gerardine van der Heijden al 170 meisjes op school, waarvan 120 kosteloos en in de zomer 143 meisjes, waarvan tachtig kosteloos. Voor het kosteloze onderwijs kregen de zusters van de gemeente een tegemoetkoming in de kosten voor schoolbehoeften. De plaatselijke schoolcommissie vermeldde in haar verslag van 1 maart 1860: *Deze school is grotendeels te beschouwen als een instelling van liefdadigheid met ene godsdienstige richting*.²⁵ In 1861 waren er al drie zusters als hulponderwijzeressen aan de lagere school en ook bewaarschool verbonden. In de Nederduitse en Franse dagschool gaven de zusters les in: lezen, schrijven, taal, reke-

nen, Frans, vormleer, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkennis, zingen met daarnaast ook veel aandacht voor handwerken.²⁶

Terugkijkend op het onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw in Oosterhout zien we enerzijds de blijvende aanwezigheid van de openbare lagere school, gesubsidieerd door de overheid, waar het grootste deel van de Oosterhoutse jeugd naar school ging. Daarnaast het steeds weer stichten en opheffen van bijzondere dag- en kostscholen door particulieren, die het soms moeilijk hadden in hun voortbestaan omdat ze afhankelijk waren van het aantal leerlingen met hun schoolgelden, hun goede naam en ook hun eigen gezondheid. Opvallend is dat er na de opheffing van het protestantisme als staatsgodsdienst in de eerste helft van de negentiende eeuw nog verschillende protestantse onderwijskrachten in het overwegend katholieke Oosterhout actief waren.

Een andere tendens is waar te nemen in het gegeven dat de gemengde openbare lagere school vanaf omstreeks 1850 meer concurrentie kreeg van de katholieke bijzondere scholen gescheiden naar jongens- en meisjesscholen, gesticht door congregaties op voorspraak van parochiegeestelijken en katholieke ingezetenen van Oosterhout.

Wat de onderwijsdeelname betreft, had er tussen 1800 en 1825 in Oosterhout een flinke stijging plaats van kinderen die naar school gingen. Daarna groeide het aantal nog verder, maar doordat de bevolking ook toenam, bleef het percentage schoolgaande kinderen nagenoeg stabiel tot 1860. In 1831 waren er 3993 inwoners in Oosterhout, de kerkdorpen niet meegerekend. Hiervan waren 946 kinderen schoolplichtig. Van deze schoolplichtige kinderen ging 7% naar de openbare lagere school in Oosterhout. Tellen we de kinderen in de bijzondere scholen daarbij op dan is er sprake van ongeveer 30 % deelname aan het onderwijs van alle schoolplichtige kinderen in Oosterhout, de kerkdorpen niet meegerekend. Hiermee bleef Oosterhout ruimschoots onder het gemiddelde van Noord-Brabant dat op zijn beurt weer royaal achter bleef op het landelijk gemiddelde.

Ook gingen er aanvankelijk meer jongens dan meisjes naar school. Onderwijs aan meisjes werd door ouders minder belangrijk gevonden. Meisjes gingen vooral naar het bijzonder onderwijs, waar meestal ook handwerken op het lesprogramma stond. Jongens in hoofdzaak naar de openbare school. Vooral dankzij de deelname van meisjes aan het onderwijs op Sint-Catharinadal werd de deelname van jongens en meisjes steeds meer gelijk getrokken.²⁷

Hiermee gelijkopgaande nam ook het onderwijs aan kinderen van behoeftige of bedeelde ouders zienderogen toe. Deze groep van armen kreeg steeds meer aandacht van de overheid. Zo ook in Oosterhout, al bleef het voor de gemeente Oosterhout een goedkope oplossing dat Sint-Catharinadal in hoofdzaak dit onderwijs verzorgde. Na het wegvallen van de school op Sint-Catharinadal werden aan de schoolmeesters en schoolhouderessen van bijzondere scholen en ook van de openbare school steeds meer vergoedingen verstrekt voor kinderen die recht hadden op kosteloos onderwijs.

Geleidelijk aan echter kregen in de tweede helft van de negentiende eeuw de zusters Penitenten Recollectinen het meisjesonderwijs in Oosterhout in handen en verdwenen de particuliere dag- en kostscholen voor meisjes uit Oosterhout.

4. Geschilderd portret van proost Gulielmus van Gennep in het klooster Sint-Catharinadal..

Ontstaan van de lagere school voor meisjes van Sint-Catharinadal

De redenen voor de norbertinessen van Sint-Catharinadal om tot oprichting van een lagere school te komen in 1810 waren van een andere orde dan in de zestiende eeuw. Met de inval van de Fransen in 1795 en de oprichting van de Bataafse Republiek (1795-1806) kwam er vrijheid van godsdienst en dus ook een einde aan de achterstelling van de katholieke bevolking. Dit proces had echter zijn tijd nodig. Met de komst van Lodewijk Napoleon als koning van Nederland in 1806 hadden de katholieken een voorvechter voor het in praktijk brengen van de herwonnen vrijheid van godsdienst. Met de komst van Napoleon in 1810 en de inlijving bij het Franse keizerrijk werd de situatie voor kloostergemeenschappen weer penibel, ook voor Sint-Catharinadal. Kloosters mochten alleen blijven bestaan als ze dienstbaar waren aan de samenleving, bijvoorbeeld in de vorm van ziekenzorg (congregations hospitalières) of onderwijs aan hulpbehoevenden. De Zuidelijke Nederlanden, het latere België, waren al sedert de Franse Revolutie bij Frankrijk ingelijfd met als gevolg dat de contemplatieve kloosters waren opgeheven en hun goederen in beslag genomen.

Proost Gulielmus van Gennep, priester van Sint-Catharinadal sinds 1801 en afkomstig van de abdij der norbertijnen 't Park bij Leuven, voorzag mogelijk mede daardoor dat met de komst van Napoleon het voortbestaan van Sint-Catharinadal als

Napoleon, Empereur des Français, Roi
d'Italie, protecteur de la Confédération du
Rhin, Médiateur de la Confédération Suisse, &c. &c.

Sur le Rapport de notre Grand Ministre des Cultes,
Notre Conseil d'Etat entendu,
Nous avons décrété et décrédons ce qui Suit,

article 1er.

Les Statuts des Sœurs de Charité dites Ursulines établis à Rotterdam,
Assises à Breda, Département du département de la Meuse, lesquels demeureront
annexés au présent décret. Sont approuvés & commandés.

5. Aanhef keizerlijk decreet van Napoleon op 12 november 1811 in verband met goedkeuring der statuten waardoor voortbestaan van Sint-Catharinadal gewaarborgd was.

contemplatieve orde in groot gevaar zou kunnen komen. Er moest snel een keuze gemaakt worden uit de mogelijkheden die de maatschappelijke betrokkenheid van de zusters gestalte kon geven. De kloostergemeenschap van 25 zusters en twee novicen met als priorin in 1809, Johanna de Haes, koos voor kosteloos lager onderwijs aan meisjes, ondanks gebrek aan enige ervaring. De financiële middelen en de ruimte waren niet toereikend om bijvoorbeeld de ziekenzorg voor hulpbehoevenden uit Oosterhout op zich te nemen. Dit gold tevens voor het opzetten van een pensionaat voor meisjes. Het Memorieboek vermeldt daarom: *In 1810 een school voor arme kinderen gemaakt.*²⁸

De school moet er al geweest zijn op 7 juni 1810, want op dat moment schreef de burgemeester van Oosterhout aan de proost, dat hij moest laten weten *Tot welke eijnders van Liefdadigheid de door U gehouden school zich uitstrekt.*²⁹

Daarom richtte proost van Gennep zich op 7 december 1810 rechtstreeks tot keizer Napoleon met het verzoek aan de keizer of de religieuzen van Sint-Catharinadal hun statuten konden terugkrijgen. Ter wille van Napoleon noemde de proost de kloosterorde: *Zusters van Liefdadigheid gezegd Norbertinen van het klooster te Oosterhout.*

Ondanks het feit dat de apostolisch vicaris van Breda, Adrianus van Dongen, zich maar moeilijk met deze naamgeving kon verenigen,³⁰ ging de aanvraag toch door en volgde per keizerlijk decreet van 12 november 1811 de erkenning van Sint-Catharinadal als rechtspersoon en de vaststelling van de statuten. En daarin laat artikel 1 geen enkele twijfel over het bestaansrecht:

De zusters zullen bestemd zijn tot het geven van gratis onderwijs aan onvermogen-
gende jeugd van hun geslacht en de armen der gemeente behulpzaam zijn, zij
kunnen wezen ten getallen van twintig zusters en mogen geen pensioonaat heb-
ben.³¹

Proost van Gennep had dus het keizerlijk decreet niet afgewacht, maar was reeds
met de school begonnen in 1810 en kon door een toenemend aantal leerlingen laten
zien dat de school bestaansrecht had. En ook het maximaal toegestane aantal zusters
was ruim overschreden, voorafgaande aan het keizerlijk besluit. Op 29 september
1810 waren er 25 zusters, twee novicen en een postulante.³²

Bij het overlijden van proost Gulielmus van Gennep op 25 februari 1837 werd
nog eens benadrukt welke belangrijke rol hij gespeeld had in het voortbestaan van
Sint-Catharinadal:

Uw wijs beleid heeft helpen voorkomen dat Oosterhout's klooster (het enige,
dat in het Noordelijk gedeelte van ons Vaderland, bij de invoering der Nieuwe
Leer, de algemene verwoesting der kloosters is mogen ontgaan) ten dage van
Napoleon's baldadige overheersing niet is uitgeroeid geworden.³³

Maar ook voor het onderwijs in Oosterhout speelde hij een belangrijke rol, want
het is welhaast zeker dat met de oprichting van deze dagschool voor meisjes op Sint-
Catharinadal binnen de geschiedenis van Oosterhout de eerste school voor meisjes,
die geen kostschool was, ontstond.

Aantal leerlingen op de meisjesschool van Sint-Catharinadal

Jaar	Aantal leerlingen	Jaar	Aantal leerlingen	Jaar	Aantal leerlingen
1810	79	1843	90	1852	112
1810	160	1844	120	1853	119
1825	86 (maart)	1845	120	1854	164
1826	160	1846	73 (zomer)	1855	165
1831	105 (april)	1846	106 (winter)	1856	153
1835	150	1847	76 (zomer)	1857	85
1836	75 (zomer)	1847	90 (winter)	1858	80 (nov)
1836	150 (winter)	1848	80 (zomer)		
1838	160 (okt)	1848	82 (winter)		
1839	160	1851	112 (zomer)		
1842	70	1851	116 (winter)		

Uit de bewaard gebleven geregistreerde leerlingenaantallen op de lagere school voor meisjes van Sint-Catharinadal blijkt een grote diversiteit in jaaropgaven en deze zijn daarom ook moeilijk eenduidig te interpreteren. De oorzaak hiervan kan gelegen zijn in het moment van registratie. In de wintermaanden waren er gemiddeld meer meisjes op school dan in de lente en zomer. Vanaf negen à tien jaar werden ook de meisjes thuis ingeschakeld om in voorjaar en zomer mee te helpen met arbeid op de akker of huishoudelijk werk, maar ook werden ze ingeschakeld bij andere werkzaamheden als het sprokkelen van mastappelen en stookhout voor de winter, het hoeden van het vee, het verzamelen van uitwerpselen van paarden en koeien op straten en wegen voor de bemesting van het land. Dit gold in mindere mate voor stadsbewoners, maar meer nog voor kinderen van het platteland, die ook zeker naar het buiten het centrum gelegen Sint-Catharinadal kwamen. Het grootste verschil in geregistreerde aanwezigheid zien we in 1836. Er is sprake van 75 meisjes in de zomer en 150 in de winter.³⁴ Tussen 1846 en 1851 zien we de verschillen tussen zomer en winter dalen. Dit zal mogelijk een gevolg zijn van het feit dat de gemeente twee teldata moest gaan hanteren, namelijk 1 januari en 1 juli, om zo een beter zicht te krijgen op het schoolverzuim en de gevolgen daarvan.

De diversiteit in de opgegeven aantallen leerlingen kan ook verband houden met het opgeven van een schatting of nog eerder een jaargemiddelde. Zo had het schoolhoofd van Sint-Catharinadal, zuster Seraphine van Poppel, in 1831 een aantal opgegeven van 282 meisjes. Later verklaarde ze ter verduidelijking dat deze meisjes niet allemaal tegelijk naar school gekomen waren, maar dat er wekelijks iets meer dan honderd meisjes aanwezig waren geweest.³⁵

Het aantal leerlingen op school hing ook samen met het feit dat vele minvermogene ouders van deze meisjes het niet zo nauw namen met de in 1801 ingevoerde schoolwet, dat kinderen niet zonder verlof uit de school mochten blijven. En omdat ook het r.-k. Armbestuur niet bijdroeg in de kosten van onderwijs aan deze katholieke kinderen was er vanuit die hoek ook geen stimulans tot schoolbezoek. In 1825 beklaagde schoolopziener Johannes Urbanus Siebers zich daarover:

In het negende schooldistrict bestaat geen plaats waar de armoede groter en de middelen tot leniging van de nood minder zijn dan te Oosterhout. Dat blijkt daaruit dat ik voor rekening van de Rooms-Katholieke Armenzorg nog nimmer één enkel kind in de school heb aangetroffen.³⁶

Ondanks alle beperkingen van dien aard en de diversiteit in schoolbezoek kunnen we constateren dat de lagere school op Sint-Catharinadal in een grote behoefte voorzag. De arme ouders uit de overwegend katholieke bevolking van Oosterhout vertrouwden hun dochters merendeels toe aan de zusters van Sint-Catharinadal. En de kinderen kwamen niet alleen uit het centrum van Oosterhout, de Leijsen en de Voorhei, maar ook uit Oosteind. *Onder het gehucht Horst bestaat het klooster St.-Catharinadal, waarin schoolplichtige onvermogene kinderen gratis onderwijs ontvangen zo van dit gehucht als Middelwijk.*³⁷

De strenge maatregelen van proost Brouwers omstreeks 1840 om de slotregels van afzondering en versterving aan te scherpen en ook het onderwijs te gaan geven

vanachter de tralies, waarbij de kwaliteit van het onderwijs in het geding kon komen, leidde niet tot een duidelijke daling van het leerlingenaantal.

Ook zullen zeker niet alle kinderen, die naar de kloosterschool gingen van behoeftige of bedeelde ouders geweest zijn. Tot aan het einde van de regeringsperiode van Koning Willem I in 1830 was het noodzakelijk om alle kinderen tot de armen te rekenen, omdat daar immers het bestaansrecht van Sint-Catharinadal op gebaseerd was. Tijdens het koningschap van Willem II bestond die noodzaak niet meer en zien we eenmaal de vermelding dat van de 106 meisjes er negentig arm en behoeftig zijn.³⁸

Pas met de nieuwe schoolwetgeving van 1857 met vermeerdering van schoolvakken en de eisen van vakbekwaamheid aan het onderwijzend personeel en de mede daardoor dreigende opheffing van de school daalde het aantal leerlingen. Toch waren er bij de opheffing van de school op 19 november 1858 nog altijd tachtig meisjes op school.

Het schoolgebouw in Sint-Catharinadal

Aanvankelijk werd er lesgegeven in een van de gebouwen binnen het kloostercomplex van Sint-Catharinadal. Dit zal niet in het slotgedeelte van het klooster geweest zijn, maar in een der bestaande bijgebouwen. Bij zijn eerste bezoek aan de school op 23 maart 1825 trof de hervormde schoolopziener Johannes Urbanus Siebers 86 meisjes aan in een vertrek van 4.70 ellen lang, 4.13 breed en 2.17 ellen hoog.³⁹ Er zouden volgens hem maximaal 200 meisjes les kunnen krijgen, maar dan was het wel noodzakelijk een schuur naast het leslokaal erbij te betrekken. En dat zou met weinig kosten gepaard gaan. Schoolopziener Siebers was uiteindelijk toch niet te spreken over de kwaliteit van het schoolgebouw: *Ik vond de deur geheel open en evenwel, toen ik binnen wilde treden, deinsde ik achterwaarts wegens de bedorven lucht, die mij tegenkwam. In zulk een bedorven lucht moesten en onderwijzeressen en kinderen een groot gedeelte van de dag hun leven slijten.*⁴⁰ Op vele scholen in Noord-Brabant was het op dat moment slecht gesteld met de hygiëne en ventilatie van de schoolgebouwen en werd er door de schoolopzienaars actie ondernomen om de vele verouderde en gebrekkige schoolgebouwen te vernieuwen. Schoolopziener Siebers besloot in overleg te gaan met proost van Gennep, die de financiële zaken van het klooster behartigde, om binnen het kloostercomplex een nieuw schoolgebouw te realiseren dat voldoende leerlingen kon herbergen, goed geventileerd kon worden en aan zijn onderwijsbestemming kon voldoen.

De proost en zusters stonden welwillend tegenover het idee om een nieuwe school te bouwen, maar het klooster was niet in staat om dergelijke investeringen te doen. Proost van Gennep vond enkele van zijn vrienden bereid om zoveel geld aan te bieden tegen behoorlijke interest als hij dacht nodig te hebben voor het bouwen van de school. De schoolopziener kreeg van proost en zusters en ook van de gouverneur van de provincie de volmacht om een schoolgebouw weg te zetten. Wel kreeg hij het advies mee van Sint-Catharinadal om met de daadwerkelijke bouw te wachten tot volgend jaar, omdat er financieel voordeel te halen viel uit het kappen en vellen van hout uit de eigen bospercelen en er zo ook tijd en ruimte ontstond om met eigen

paarden en knechten de bouwstoffen aan te leveren. Schoolopziener Siebers zette zich aan de tekentafel en ontwierp een schoolgebouw met binnenwerks een lengte van 25 ellen lang en 6 ellen breed.⁴¹ Hij verdeelde het gebouw in drie vertrekken. Een vertrek maakte hij 12 ellen lang en 6 ellen breed voor het geven van lager onderwijs en een ander vertrek tekende hij 11 ellen lang en 6 ellen breed voor de breien naaischool. Daartussen plaatste hij een kamertje voor de zusters onderwijzeressen van 4,5 ellen lang en 3 ellen breed, zodat er nog genoeg ruimte overbleef voor de kinderen om van het ene naar het andere lokaal te gaan.

De zusters en de proost waren zeer te spreken over zijn bouwplan. En daar kwam nog bij dat de overwogen geldlening niet meer nodig was omdat door de aanleg van de steenweg van Breda naar Gorinchem gronden van Sint-Catharinadal onteigend moesten worden en dit een geldbedrag opleverde van *f* 1200,-, voldoende om de school te financieren.⁴²

Dit alles leidde er al snel toe dat in het voorjaar van 1826 achter de bestaande kloostergebouwen begonnen werd met de bouw van de nieuwe school, die naar de maatstaven van die tijd geschikt bevonden werd voor tweehonderd leerlingen. Als wettelijke eis gold immers een halve m² ruimte per kind en hieraan werd in het bouwplan voldaan.

Vanwege zijn grote verdiensten tot realisatie van de school mocht schoolopziener Siebers een eerste steen in de zijgevel plaatsen met het opschrift:

Achttien honderd zes en twintig
Toen de zon in Taurus scheen
Legde Siebers schoolopziener
Aan deez school den eersten steen

Omdat de zon zich in het sterrenbeeld Taurus bevindt tussen 14 mei en 21 juni moet in die dagen de eerste steen geplaatst zijn.

De kosten voor de nieuwe school bedroegen in totaal *f* 1.362,32. Aan materialen waren o.a. nodig 89.955 stenen, 70 rietvorsten om het riet af te dekken, 1250 plavui-zen voor de vloer en voor het metselwerk 170 manden kalk en een kwart ton tras. Vaklieden als rietdekkers, houtzagers en metselaars droegen hun steentje bij, maar ook Oosterhoutse ambachtslieden als de timmerlieden Adrianus van der Aa en J. Mertens en smid Pieter Bayings werkten er aan mee, waarvan de laatste voor het hang- en sluitwerk zorg mocht dragen.⁴³

In het najaar van 1826 kon de nieuwe school reeds in gebruik genomen worden. Volgens de wetgeving van 1806 moesten de kinderen wel verdeeld worden in drie klassen en ook zo gegroepeerd worden. Als de ene groep les kreeg in de lagere schoolvakken, waren de andere twee groepen aan het werk of kreeg een groep handwerkles.

In die tijd was het klooster nog niet ommuurd, maar via een omheining aan de buitenwereld onttrokken. Omdat de school helemaal achterin het kloostercomplex was gelegen, bereikten de kinderen buitenom via akkerpaadjes de school vanuit verschillende richtingen. Rust en stilte konden daardoor in het klooster zo goed mogelijk bewaard blijven.

6. Eerste kadastrale kaart van 1812 met de kloostergebouwen en landerijen van Sint-Catharinadal.

Ook de provinciale schoolcommissie was zeer te spreken over deze nieuwbouw en keek hoopvol naar de toekomst. *Wordt de verwachting verwezenlijkt dan zal dit gesticht een volgend jaar voor de mensenvriend een vertoning opleveren van welgevallige beschouwing*, was het oordeel van de commissie.⁴⁴

Inrichting schoolgebouw in Sint-Catharinadal

Vanaf 16 september 1805 was er in Noord-Brabant een reglement van schoolorde van kracht, waarbij ook eisen gesteld werden aan de inventaris. Alle scholieren zaten bij elkaar, onderscheiden naar drie klassen in verband met het klassikaal onderwijs. De zitbanken en schrijftafels met loden inktkokers stonden in lange rijen en moesten aangepast zijn aan de leeftijd en grootte van de kinderen. Voor de kleinsten moesten voetlatten bevestigd worden. De meest verdienstelijke scholieren zaten op de hoek en hadden ondergeschikt toezicht op hun rij. De schoolboeken, leien en schriften moesten in de school blijven. Het schoolvertrek moest zijn voorzien van een of meer schoolborden, maar ook van een erebord voor de kinderen van goed en ijverig gedrag en een schandbord voor de namen van de kinderen, die zich niet aan de regels hielden of minder inzet toonden. Lichte lichamelijke straffen mochten nog wel, maar de plak, een kort stokje met een platte schijf, waarmee op het binnenste van de hand geslagen kon worden, werd verbannen uit het schoollokaal. Het schoolreglement voor de kinderen moest ook in het lokaal opgehangen worden. Daarnaast moest het schoolvertrek beschikken over een letterbord, behorend bij de nieuwe leesmethode. Voor het rekenonderwijs was vanaf 1830 een stel tinnen vochtmaten verplicht en vanaf 1848 ook een opklimmende reeks koperen maten en gewichten.⁴⁵

7. Het nieuwe schoolgebouw, gebouwd in 1826. Op de voorgrond zuster Mechtild.

Op de openbare scholen waren de gemeenten verplicht om zorg te dragen voor bovenstaande inventaris. De bijzondere scholen moesten hierin zelf voorzien met als gevolg dat dit voor velen een te zware opgave was en de schoolopzieners met lede ogen moesten aanzien, dat dit niet gebeurde. Veel van bovenstaande hulpmiddelen werden daar dan ook niet aangetroffen. Zo bijna zeker ook niet op Sint-Catharinadal. Bij de bewaard gebleven opgaven van inventaris in de beginjaren spreekt men alleen over de noodzakelijke tafels en stoelen en niet bijvoorbeeld over schoolborden. Na de opening van de nieuwe school in 1826 vermeldde de schoolopziener dat het ondanks het ruim en lichtig schoolgebouw *te bejammeren is, dat meubelen hieraan niet evenredig zijn en derhalve vrij gebrekkig zijn.*⁴⁶ In de jaren daarna zal de inventaris zeker vernieuwd zijn, want het rapport van nationaal inspecteur Wijnbeek uit 1835 spreekt over *een goed ingericht schoollokaal met halve tafels.* In 1838 zien we op een inventarisstaat van de scholen in Oosterhout voor Sint-Catharinadal een vermelding van zeven tafels en twaalf banken, terwijl bij de andere scholen ook nog sprake is van een of meer schoolborden en een stel maten en gewichten.⁴⁷ Waarschijnlijk beschikte de school niet over deze hulpmiddelen en zeker niet omstreeks 1840, als er van achter de tralies lesgegeven moest gaan worden naar voorschrift van proost Franciscus Brouwers, die in 1837 proost van Gennep opgevolgd was. Hij vond dat de zusters zich goed hielden aan de regels en statuten van de norbertijnerorde, maar niet aan de slotregels. Dit was in zijn ogen vooral veroorzaakt doordat het moederklooster van de

8. Eerste steen geplaatst in de achtergevel van het schoolgebouw door schoolopziener Johannes U. Siebers.

Norbertijnen in Prémontré (een vallei in Noord-Frankrijk nabij Laon) na de Franse revolutie zijn bestaansrecht had verloren en dus geen jurisdictie meer uit kon oefenen over zijn kloosters. Sint-Catharinadal ressorteerde daardoor rechtstreeks onder de Congregatie der Propaganda Fide in Rome. En deze gaf de uitoefening van haar rechtsmacht in 1831 in handen van de vicaris van Breda, mgr. Van Hooijdonk. Maar in de ogen van proost Brouwers had niet alleen het losrukken uit het verband der orde, maar ook het geven van onderwijs door de zusters geleid tot verzwakking der slotverordening. Proost Brouwers scherpte daarom de slotregels van het leven in afzondering en versterving weer aan en liet die ook gelden voor de slotzusters die onderwijs gaven.⁴⁸

Het is niet bekend hoe en waar er in de school een verbouwing heeft plaats gevonden om deze ijzeren traliespijlen aan te brengen. Bezien we de huidige indeling van het gebouw, dan is het aannemelijk dat het kamertje van de onderwijzeressen verplaatst is vanuit het midden naar het uiteinde van het gebouw, zodat de slotzusters vanuit het klooster direct konden plaatsnemen in het met tralies afgescheiden kamertje.

De onderwijzeressen van Sint-Catharinadal

De zusters, die door priorin Johanna de Haes en proost Gulielmus van Gennep

Nota voor den Heer Waarden Heer D. Pr. van
het Leester van Sint-Andrijaal is Debit
aan Piet & Bayens van Gelykget g. w. w.
en aarbyer Loon aan een Nieuwe School

Jan 1826

		fl	st	pen
10 july	14 ankere met 60 nagels	12	17	0
20 Id	4 ankere met 16 nagels	3	12	0
30 Id	enen anker met 4 nagels	1	0	0
1 july	2 ankere met 10 nagels	2	0	0
6 Id	3 ankere met 12 nagels	2	12	0
10 Id	2 Deymen in eenen muur met 2 hengelen en nagels	3	2	0
17 Id	2 ankere in 8 nagels	1	2	0
2 Id	2 nieuwe hengelen 6 nieuwe Deymen	3	0	0

9. Gedeelte van de rekening van smid Piet Bayens uit Oosterhout voor geleverd ijzerwerk en arbeidsloon bij het bouwen van de nieuwe school.

in 1810 uitgekozen werden om les te gaan geven op de opgerichte lagere school hadden, vanuit de beslotenheid van hun gemeenschap, vanzelfsprekend geen examen gedaan voor de departementale schoolcommissie voor de akte van toelating. Niet voldoen aan de vereisten als schoolhouderesse volgens artikel 13 van de wet op het lager onderwijs van 1806 betekende eigenlijk dat voortzetting van de school na de val van Napoleon niet mogelijk was. Toch werden deze scholen van geestelijke verenigingen gedoogd zonder dat de onderwijzeressen bevoegd waren verklaard door het provinciebestuur.

Met de aanvang van de school in 1810 waren er drie zusters die het onderwijs gingen verzorgen. De leiding kwam in handen van zuster Siarda (Elisabeth) Wouters, (gedoopt Turnhout [B] 5-11-1757, ingetreden 1-7-1783, geprofest als koornon 13-6-1785, overleden 27-11-1812) en ze werd geassisteerd door zuster Victoria (Victoria) de l'Huvenne (gedoopt Berchem [B] 6-3-1773, ingetreden 25-8-1803, geprofest als koornon 10-6-1805, overleden 22-8-1838 en zuster Clara (Petronilla) Dirken (gedoopt Ginneken 11-11-1786, ingetreden 12-9-1808, geprofest als koornon 7-10-1811, overleden 17-1-1829). Uit de opgave aan B. en W. weten we ook dat er drie zusters van tijd tot tijd meehielpen: zuster Carolina (Johanna) Loneux (gedoopt 's-Hertogenbosch 28-10-1747, ingetreden 17-11-1776, geprofest als koornon 25-8-1778, overleden 10-10-1811), zuster Josepha (Maria Cornelia Francisca) Luyckx (gedoopt Turnhout 4-12-1763, ingetreden 13-5-1782, geprofest als koornon 3-5-1784, priorin van 1818 tot 1843, overleden 1-5-1843) en zuster Angela (Agatha)

Boel (gedoopt Hamme [B] 10-8-1780, ingetreden 15-11-1808, geprofest als koornon 7-10-1811, overleden 9-3-1823). De meeste onderwijzende zusters kwamen dus uit de Zuidelijke Nederlanden en het is niet te bepalen of ze voor hun intrede al enige affiniteit met onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden gehad hebben. Wel is duidelijk dat de zusters van Sint-Catharinadal nooit een beroep op leken hebben gedaan om les te komen geven.

Bij Koninklijk Besluit van 25 juli 1822 kwam er definitief een einde aan het onbevoegd lesgeven. Onderwijzeressen van geestelijke verenigingen moesten ook toelatingsexamen doen. Na protesten vanuit kloosters uit onder andere Dongen, Oirschot, St.-Oedenrode en ook Oosterhout kwam er op 11 februari 1825 bericht naar Sint-Catharinadal dat geestelijke verenigingen hun scholen mochten voortzetten als de schoolopziener constateerde dat de bekwaamheid en geschiktheid van de onderwijzeressen vergelijkbaar was met degenen, die wel over een akte van toelating van de provinciale commissie beschikten. En zo kon dan ook voor niet bevoegde zusters een akte van toelating verkregen worden.⁴⁹

En dus ging schoolopziener Siebers van het negende district, waar Oosterhout onder ressorteerde, in maart 1825 voor de eerste keer naar Sint-Catharinadal om zich te verdiepen in de bekwaamheid van de onderwijzende zusters. En hij constateerde:

Dat mij drie geestelijke zusters waren voorgesteld, welke zich bijzonder met het geven van onderwijs bezig hielden. Dat deze juffrouwen toonden een fijne en zeer beschaafde opvoeding te hebben genoten; maar, dat zij noch in hun jeugd, noch in latere dagen nimmer geen gelegenheid hebben gehad om zich de kunst tot het geven van een doelmatig onderwijs eigen te maken.

Toch constateerde hij na het bijwonen van enkele lessen, dat er voor hem alle reden was *om zulke beschaafde, welwillende en ijverige meisjes tot geschikte schoolonderwijzeressen te verklaren*.⁵⁰

De zuster die de leiding had over de school tijdens zijn bezoek was zuster Josepha (Johanna Elisabeth) Kievits, (gedoopt Breda 27-10-1799, ingetreden 13-7-1818, geprofest als koornon 14-5-1821). Zij had twee hulponderwijzeressen, zuster Seraphina (Anna) van Poppel (gedoopt Teteringen 4-4-1795, ingetreden 24-7-1820, geprofest als koornon 17-6- 1822, overleden 13-3-1866) en zuster Cecilia (Maria Theresia) Van den Eijnde (gedoopt Brussel 6-9-1798 , ingetreden 17-7-1821, geprofest als koornon 7-7-1823, overleden 12-2-1826), waarvan de laatste het onderwijs in het schrijven verzorgde. Van deze drie zusters was in 1829 alleen zuster Seraphina van Poppel nog over, want zuster Cecilia Van den Eijnde was in 1826 overleden en zuster Josepha Kievits was in stilte in 1829 uitgetreden.⁵¹ Er kwamen twee zusters als kwekelingen voor in de plaats en de schoolopziener had er wel vertrouwen in:

Deze twee meisjes hebben evenals onderwijzeresse van Poppel verscheidene jaren in kostscholen doorgebracht, spreken meer dan een taal en zijn naar het mij voorkomt zeer kundig met het naaldenwerk. De een speelt daarbij ook nog de piano en zingt daarbij zeer schoon.⁵²

In 1833 waren er vier zusters aan de school verbonden, die zich echter bijna nooit gelijktijdig met lesgeven bezig hielden. Zuster Seraphina van Poppel was hoofd van de school met daarnaast zuster Anastasia (Adriana) Oomen (gedoopt Ginneken 17-3-1796, ingetreden 27-5-1816, geprofest als koornon 1-6-1818, overleden 23-9-1862) en zuster Coleta (Anna Catharina) Cuijpers (gedoopt Lommel [B] 4-7-1807, ingetreden 25-5-1830, geprofest als koornon 4-6-1832, overleden 13-7-1868) en zuster Lucia (Elisabeth) van Niftrik (gedoopt Driel [Gld] 24-5-1808, ingetreden 5-7-1830, geprofest als koornon 4-6-1832, overleden 8-6-1844).

De koornonnen waren in hoofdzaak degenen, die het onderwijs verzorgden. Nadat omstreeks 1840 de naleving van de slotregels door proost Brouwers stringenter werd aangepakt en er les gegeven moest worden door de koornonnen vanachter de tralies, waren het alleen de buitenzusters die ingeschakeld werden om toezicht te houden tussen de kinderen in het schoollokaal, en die de contacten onderhielden met de ouders.

Toen in 1835 nationaal inspecteur Wijnbeek op bezoek kwam, maakte hij kennis met een honderdvijftigtal kinderen en vijf nonnen die het onderwijs verzorgden. *De eigenlijke onderwijzers van Poppel is steeds dezelfde en bestuurt alles; ook bepaalt het aandeel der andere nonnen zich voornamelijk tot handwerken.* De bekwaamste onderwijzeres vond hij echter koornon Zuster Lucia van Niftrik.⁵³ Ook in 1838 waren zuster Seraphina van Poppel en zuster Lucia van Niftrik nog steeds aan de school verbonden tezamen met zuster Augustina (Maria Theresia) Jongeneelen (gedoopt 8-2-1806, ingetreden 22-5-1837, geprofest als koornon 26-6-1839, overleden 29-3-1873).

In 1845 kwam voor het eerst een reeds bevoegde onderwijzeres binnen de kloostermuren. Het was koorzuster Philomena (Ida) Klerx. Geboren in Elshout op 29 december 1825, als kind van de onderwijzer aldaar, behaalde ze op 31 juli 1845 vlak voor haar intrede in het klooster haar akte van toelating als schoolhouderesse. Ze werd bevoegd verklaard tot het geven van Nederlandse taal, lezen, schrijven, rekenen en Franse taal.⁵⁴ Ze trad in het klooster op 2 september 1845 en deed haar professie als koornon op 27 september 1847. Tot aan de sluiting van de school in 1858 was zij aan de school verbonden, maar in een later stadium zullen we zien dat daarmee aan haar onderwijsloopbaan als norbertines nog geen einde was gekomen.

Zuster Seraphina van Poppel bleef echter, waarschijnlijk vanwege haar leeftijd en lange ervaring, op de achtergrond de touwtjes in handen houden.

Naarmate het aantal leerlingen, in de zomer doorgaans 75 meisjes, in de winter het dubbeltal, nemen de nonnen die daartoe enige bekwaamheid hebben deel aan het onderwijs, maar de eigenlijke schoolhouderesse, van Poppel, bestuurt alles en bepaalt ook het aandeel der andere nonnen.⁵⁵

Het onderwijs op Sint-Catharinadal

In het begin van de negentiende eeuw werd het tot dan toe gebruikelijke hoofdelijke onderwijs omgezet in klassikaal onderwijs. Dit was in het algemeen aanzienlijk efficiënter. De ene klas kreeg onderricht, de andere twee klassen werkten aan hun opgegeven opdracht of kregen handwerken. Orde en rust waren sleutelbegrippen. Dit

laatste en de zorg voor een goed pedagogisch klimaat was de zusters wel toevertrouwd: *Men treft in deze school veel orde aan, en alles doet zien, dat de kinderen met liefde worden behandeld.*⁵⁶

Het onderwijs aan kinderen van meestal behoeftige of bedeelde ouders was er niet op gericht om hoger op te klimmen, maar werd in overeenstemming gebracht met de behoeften van de leerlingen en vooral ook hun ouders. Door de schoolopziener werd zuster Seraphine van Poppel bevoegd verklaard om lezen, schrijven en rekenen te geven. Het godsdienstonderwijs werd verzorgd door de proost, de geestelijke van het klooster, die binnen de kloostermuren in de proosdij woonde. In 1810 wordt ook melding gemaakt van onderwijs in de Franse taal op Sint-Catharinadal.⁵⁷ Het is onduidelijk of ieder kind Franse les kreeg of dat deze lessen buiten de reguliere lestijden om aan een beperkte groep meisjes gegeven werden. Met de komst van zuster Philomena Klerx in 1845 had de school een onderwijzeres die haar onderwijsbevoegdheid ook voor Frans had gehaald en de lessen naar alle waarschijnlijkheid voortgezet heeft.

Daarnaast was in overeenstemming met de behoefte van de gezinnen, waar deze kinderen uit kwamen, veel tijd ingeruimd voor praktisch handwerkonderwijs. Men sprak in die tijd van nuttige en fraaie handwerken. Nuttig was bijvoorbeeld het leren naaien, spinnen, breien en verstellen (mazen en stoppen), terwijl de burgerstand zich meer bezig hield met het fraaie en meer kunstzinnige handwerken als borduren, haken en weef- en knooptechnieken.

In de eerste helft van de negentiende eeuw waren er in Noord-Brabant nog geen huishoud- of industriescholen. Soms sprak men wel van werkschool, als een lagere school het vrouwelijke handwerken hoog in het vaandel had staan. Zo ook in 1837 over Sint-Catharinadal:

Wel zijn er in Noord-Brabant enige werkscholen waar liefdadigheid de grond en drijfveer is en om niet beoefend wordt. Dusdanige werkschool is verbonden aan de bijzondere armenschool in het klooster te Oosterhout.⁵⁸

Het was in die tijd gebruikelijk om tijdens de handwerklessen als de kinderen in stilte met hun werkjes bezig waren, ook andere activiteiten daarmee samen te laten gaan. Dat kon onder andere betreffen het zingen van kinderliederen of kerkelijke gezangen met begeleiding van een zuster op de aanwezige piano, lessen in wellevendheid, reinheid en zedelijkheid of het voorlezen van stichtelijke verhalen.

Het handwerkonderwijs was voor de zusters een grote financiële opgave. Zonder enige vorm van subsidie moesten steeds voor 75 tot 150 kinderen handwerkmaterialen gekocht worden, die na gedane arbeid gratis aan de kinderen meegegeven werden. In rekeningen komen we dan ook steeds grote bedragen tegen voor het kopen van katoen, blauw en grijs linnen, wit en grof en gebleekt linnen, wol, laken en garen, flanel en baai. Ook uitgaven voor materialen als naalden en spelden, knopen en kralen, stopgaren en naaigaren, lint en suet en voor reparaties aan de spinnewielen. Tevens wordt regelmatig melding gemaakt van uitgaven voor het kleden van de kinderen voor de eerste communieplechtigheid.⁵⁹

Niet alleen financieel maar ook kwalitatief was het voor de zusters geen eenvoud-

10. Het kloosterleven tot omstreeks 1960 binnen en buiten het Slot. Links de koornon achter de tralies van het Slot, rechts de buitenzuster in grijs habijt buiten het Slot. Op deze wijze verliep ook het lesgeven op de school omstreeks 1840.

dige opgave om goed onderwijs te verzorgen. Nationaal inspecteur Wijnbeek was in zijn rapport van 1835 best te spreken over de kwaliteit van het onderwijs:

Het onderwijs in het lezen geschiedt volgens de methode van Anslin en voldeed mij vrij goed, ook wat de leestoon betreft, over het schrijven en het rekenen was ik mede vrij wel voldaan. Zo gepast althans als hier wordt in geen ander der genoemde geestelijke gestichten onderwezen. Ook is de omgang der zusters met de kinderen zacht en beschaafd.⁶⁰

In 1844 kwam hoofdinspecteur Wijnbeek weer naar Oosterhout:

Ook bezocht ik weder de school in het klooster, in hetwelk geestelijke zusters zich aan het onderwijs van behoeftige meisjes toewijden; sedert mijn vorige bezoek is het onderwijs geenszins vooruit gegaan.⁶¹

Een aannemelijke reden hiervoor zou kunnen zijn, dat met de aanscherping van de slotregels door de strenge proost Brouwers omstreeks 1840 de kwaliteit van het onderwijs in gevaar kwam. Deze voor Nederland unieke situatie van lesgeven achter tralies zal in ieder geval zeker niet bijgedragen hebben aan behoud en verbetering van de kwaliteit van het onderwijs.

Vooral de bevoegde zuster Philomena Klerx zal hier veel hinder van ondervon-

11. Een van de bewaard gebleven spinnewielen in het klooster Sint-Catharinadal.

den hebben, omdat zij tot de opheffing van de school in 1858 vanuit een kleine ruimte in het lokaal, afgescheiden van de kinderen met tralies, les heeft moeten geven.

Om het onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw een kwalitatieve impuls te geven, werd in 1810 van rijkswege een lijst vastgesteld met te gebruiken schoolboeken. Alleen bijzondere scholen van de eerste klasse, zoals Sint-Catharinadal, mochten hiervan afwijken. In het archief van het klooster Sint-Catharinadal is weinig bewaard gebleven over deze schoolse periode. Wel zijn er schoolboekjes bewaard gebleven, vooral uit de laatste periode van het bestaan van de school. Van de door nationaal inspecteur Wijnbeek in 1835 vermelde en gebruikte leesmethode van de stadschoolhouder in Haarlem N. Anslin is echter niets bewaard gebleven. Wel lees oefeningen voor de kleinsten zoals: 'Allereerste oefeningen in het leren lezen ten dienste der scholen', 2de druk 1848, door de Bredanaar H.J. van Wees en van uitgeverij J.J. Arkensteijn uit den Bosch: 'Nuttige lees oefeningen, een leesboek voor de laagste klasse', 20ste druk 1856. Zo gauw de kinderen toe waren aan het begrijpend lezen werden de leesboekjes moralistisch van aard. De kinderen moest enerzijds deugdzzaamheid en zedelijkheid worden bijgebracht, maar daarnaast ook vaderlandsliefde. Zo schreef A.J. Kooyker in zijn leesboek voor de hoogste klassen, genaamd 'Mengelingen ten dienste der Nederlandse jeugd ontleend uit de geschiedenis, natuurlijke historie en zedekunde' 7de druk 1850, verhalen met als titel: 'Het edele kind'; 'Onomkoopbaarheid'; 'Gevolgen der onoprechtheid'; 'De deugdzame zoon'. De kin-

12. Enkele omslagen van leesboekjes die gebruikt werden op de lagere school voor meisjes op Sint-Catharinadal.

deren werden in de verhalen rechtstreeks aangesproken. Steeds weer kwam het erop neer dat geluk volgde op goed gedrag en ongeluk na slecht gedrag; wie slecht was zou ongelukkig worden, wie braaf was zou het goed gaan; wie niet wilde leren, had in de toekomst slechts armoede en ongeluk; vlijt en werkzaamheid zouden heil en geluk brengen. Dit was steeds de terugkerende strekking en boodschap aan de kinderen.

Naast leesboekjes komen we ook boekjes tegen over de Nederlandse spraakkunst: 'Eerste beginselen der Hollandse spraakkunst' 12de druk 1839 door Albertus Vermeij en het op last van het staatsbestuur der Bataafse Republiek in 1805 uitgegeven: 'Beginselen der Nederlandse spraakkunst' door R. Weiland.

Voor wat betreft het leren rekenen is uit de aanvangsperiode van de school wel een rekenboek van de reeds genoemde N. Anslijn bewaard gebleven: 'Rekenboek voor meisjes ten dienste der scholen' uit 1807. In het voorwoord vermeldde Anslijn dat hij bij zijn weten de eerste was die een rekenboek heeft geschreven alleen voor meisjes. Jongens hadden een andere rol in de maatschappij en rekenen moest voor hen in dienst staan van koopmanschap, wetenschap en het maatschappelijk leven. De rol van de meisjes moest op het huishouden gericht zijn. Meer beschouwend rekenen, gericht op hun latere huishoudelijke bezigheden. Zoals bijvoorbeeld blijkt uit de volgende rekenopgave: *Hoeveel ellen kant heeft een mutsenmaakster voor 16 mutsen nodig, indien zij 3 ellen voor iedere muts rekent?*

Dit rekenboek voor meisjes vermeldde ook nog in het voorwoord dat het gebruikt kon worden voor hoofdrekenen, maar ook voor *het rekenen op de lei*. In latere tijd werd voor rekenen ook gebruik gemaakt van 'Eerste beginselen der Rekenkunde', uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die een vooraanstaande rol speelde bij het ontwikkelen en uitgeven van nieuwe methoden voor het onderwijs.

Zoals nationaal inspecteur Wijnbeek in zijn rapport vermeldde, werd er ook godsdienstles gegeven door de proost. Bij uitgeverij J.J. Arkesteijn in den Bosch waren enkele katholieke schoolboeken te verkrijgen, vervaardigd of vertaald door katholieke geestelijken. Op Sint-Catharinadal werd in de godsdienstlessen gebruik gemaakt van het door pastoor G. Hermans uit Grave geschreven boek: 'Galerij van Heilige en Godsvruchtige Jongelingen en Maagden der Christelijke Jeugd als voorbeelden ter navolging', 2de druk, 's-Hertogenbosch 1829. De schrijvende pastoor sprak in zijn voorwoord rechtstreeks tot de kinderen:

Jezus beveelt dat de kleinen tot Hem zullen komen, en zegt, dat zij bestemd zijn voor het rijk van God. Welaan dan, lieve kleinen ! Neemt dit boekje, volgt de goede voorbeelden die U daarin worden aangewezen, dan komt gij in het toekomstige leven met hen verenigd, die gij in dit leven hebt nagevolgd. O ja, dit zij zo !

Een schoolfonds voor Sint-Catharinadal

De schoolopzieners die in Brabant aangesteld werden, waren geen onderwijzers die uit de praktijk van het onderwijs kwamen. De functie van schoolopziener was dikwijls een nevenbetrekking voor de burgerlijke elite, veelal in combinatie met functies als burgemeester, kantonrechter of officier van het leger. Ook na pensionering werden deze betrekkingen dikwijls aan hen gegund.

Een man die zeer gedreven was om het onderwijs in zijn district te verbeteren was Johannes Urbanus Siebers. Hij was een gepensioneerd luitenant-kolonel, woonde in Boxtel, en werd op 12 mei 1818 aangesteld als schoolopziener van het negende district.⁶² Het gebied omvatte plaatsen als Oosterhout, Waalwijk en Zevenbergen en was gelegen boven de lijn Tilburg, Breda, Roosendaal en aan de noordelijke zijde begrensd door de Bergse Maas en het Hollands Diep. Een schoolopziener moest binnen zijn district gaan wonen. Johannes Siebers bleek een gedreven man om het onderwijs

in zijn district te verbeteren. Hij ging wonen in die plaatsen waarvan hij het onderwijs en haar voorzieningen het meest zorgelijk vond. In 1820 woonde hij in Waspik en daarna in Waalwijk om daar de zorgwekkende onderwijssituatie te verbeteren. Nadat hem dat gelukt was, vestigde hij zich in 1822 in Oosterhout om *mede nuttige verbeteringen daar te stellen en hiertoe scheen mij geene plaats geschikter en noodzakelijker dan Oosterhout*. De Minister van Binnenlandse Zaken verleende aan deze verhuizing zijn medewerking, betuigde zijn oprechte dank voor zijn inspanningen en beklemtoonde dat hij zeer tevreden was over zijn beleid en ijver.⁶³

Voor het onderwijs van de zusters norbertinessen op Sint-Catharinadal bleek hij al snel een warm pleitbezorger. Met als gevolg dat er in 1826 een nieuw schoolgebouw verrees op het kloostercomplex, dat ruim genoeg was voor het aantal kinderen met tevens voldoende ventilatie en dat ook qua inrichting aan zijn bestemming kon beantwoorden. In de periode voorafgaand en tijdens de bouw bezocht hij tweemaal per week het klooster om de zusters vertrouwd te maken met de nieuwe manier van onderwijzen. Hij was zelfs van plan om zich na voltooiing van de nieuwe school op het kloostercomplex te huisvesten om de *goedwillende nonnetjes* nog beter vertrouwd te maken met de klankmethode voor het leren lezen, met het gebruik van leer- en leesborden, met rekenkunde gebaseerd op wiskundige regels en met de didactiek van het lesgeven. Het kwam toen wel meer voor dat manspersonen kost en inwoning hadden in een der bijgebouwen van het klooster. Zo heeft de rector van de Latijnse school in Oosterhout, A.N. Oomen, ook enkele jaren omstreeks 1825 kost en inwoning gehad bij de zusters.

Maar schoolopziener Siebers ging nog verder om de levensvatbaarheid van de school te waarborgen. Omdat het voor de zusters een zware financiële opgave was om de school te bekostigen, richtte hij zich tot de gegoede ingezetenen van Oosterhout:

De kinderen zullen leren breien, maar waaraan of waarmee zullen zij dit leren ? Om te leren breien heeft men garen nodig en dit hebben zij van zichzelf niet. De kinderen zullen leren naaien, maar waaraan of waarmee zullen zij dit leren ? Hiertoe hebben zij lijnwaad nodig; ook dit hebben zij van zichzelf niet".⁶⁴

Hij nodigde zijn stadgenoten uit om met hem een Genootschap op te richten ter ondersteuning en instandhouding van de arme meisjesschool. Op 2 maart 1826 werden door schoolopziener Siebers statuten opgemaakt met 56 artikelen. Het hoofdbestuur zou moeten bestaan uit zeven leden, waarbij de schoolopziener ambts-halve voorzitter zou worden, de burgemeester van Oosterhout vicevoorzitter en de proost vast lid. De overige vier bestuursleden zouden door hen gekozen moeten worden. Het Genootschap zou gaan bestaan uit gewone leden, vererende leden (woonden te ver weg om daadwerkelijk actief te zijn als gewone leden) en begiftigers (vrouwen, gehuwd en ongetrouwd, die coupons kochten en daarmee door de kinderen gemaakte kleding of herstelwerk konden betalen). Ieder zou jaarlijks minstens *f* 5,- gaan betalen. Met de ontvangen gelden zouden dan schoolbehoeften gekocht kunnen worden, ereprijzen uitgereikt kunnen worden aan kinderen die goede prestaties leverden in de schoolvakken en er zouden ook volledige uitzetten mee betaald kunnen

13. De hooggeplaatste eerste steen in de achtergevel van het schoolgebouw door schoolopziener Johannes U. Siebers in 1828.

worden aan de kinderen die na hun lagere schooltijd als *zeer bekwame dienstmaagd in de voornaamste huizen gingen werken*.⁶⁵

Uit de bronnen is niet gebleken, dat het ook daadwerkelijk tot oprichting van het Genootschap is gekomen. De voornaamste reden hiertoe moet gelegen zijn in het feit dat de initiatiefnemer Johannes Urbanus Siebers in die periode problemen kreeg met zijn gezondheid. Op 8 juni gaf de Gouverneur van de provincie Noord-Brabant hem toestemming om *tot herstelling zijner gezondheid* buiten zijn district te gaan wonen en wel in Gorinchem.⁶⁶ Hij zal zich daar onder behandeling gesteld hebben van een goede bekende van hem uit zijn militaire loopbaan, oud-chirurgijn majoor Gerrit Sabel, die tevens meester-vrijmetselaar was van de Gorinchemse loge “Orde en Vlijt”, waar Johannes Urbanus Siebers ook bij aangesloten was.⁶⁷

De ernstige ziekte van de schoolopziener en daardoor het wegvallen van zijn voorvechtersrol voor de lagere school van Sint-Catharinadal moet aanleiding geweest zijn voor de proost en de zusters om een eerste steen door hem te laten plaatsen in de nieuwbouw van de school en hem zo te belonen voor zijn verdienste. Omdat de bouw zich al in een vergevorderd stadium bevond is de steen geplaatst op grote hoogte in de zijgevel.

Op 27 juli 1826 overleed Johannes Urbanus Siebers in Gorinchem en werd aldaar op 31 juli met militaire eer begraven in de Hervormde Grote Kerk.⁶⁸ Zijn inspanningen ten spijt heeft hij de opening van de nieuwe school niet meer mee mogen maken.

Zijn opvolger werd met ingang van 1 maart 1827 mr. J.S. Hallungius, burgemeester van Oosterhout, lid der Provinciale Staten en vrederechter van het kanton Oosterhout. Dit mocht echter niet leiden tot voortzetting van de activiteiten om het Genootschap voor de school van de grond te krijgen en Sint-Catharinadal daarmee financieel te ontlasten. Ondanks het feit dat de verslagen van de provinciale schoolcommissie nog twee keer melding maakten van de zorgelijke situatie voor het voortbestaan van de school. De eerste keer in 1836:

Wij mogen het tenslotte herhalen dat de geldelijke hulp uit enige openbare fondsen, die zij zo zeer behoeven, ongetwijfeld de zegenrijkste gevolgen zouden hebben.

en in 1839

En ook hier oefent gebrek aan fondsen en de zo nodige ondersteuning een schadelijke invloed uit op deze lofwaardige schoolinrichting van louter weldadigheid.⁶⁹

Het einde van de meisjesschool op Sint-Catharinadal

In de periode dat de meisjesschool van Sint-Catharinadal opgericht werd, waren er in Brabant nog maar een gering aantal bijzondere scholen, terwijl de bevolking overwegend katholiek was. Maar vanaf ongeveer 1840 had onder invloed van de emancipatie een duidelijke toename in Noord-Brabant plaats van katholieke scholen. Dit was mede een gevolg van het feit, dat pastoors in hun parochies initiatieven namen om onder toezicht van kerk- of armbestuur religieuze broeders of zusters naar hun parochies te halen om een katholieke school te beginnen. Bepaalde kloosterorden en congregaties gingen zich ook speciaal richten op onderwijs, lieten hun kloosterlingen scholen als onderwijskrachten en begonnen vanuit het moederhuis met het stichten van dochterhuizen, zogenaamde succursalen, in parochies van steden en dorpen in Brabant. Ook wettelijk werd deze mogelijkheid nu geboden, omdat vanaf 1842 alleen nog toestemming nodig was van het plaatselijk openbaar bestuur.

Het bovenstaande was ook op Oosterhout van toepassing. Parochiebestuurders zagen met lede ogen aan dat, ondanks de goede bedoelingen van de zusters norbertinessen, het onderwijs niet meer voldoende beantwoordde aan zijn doelstellingen. Er waren te weinig bevoegde leerkrachten, er was een leerprogramma van slechts enkele vakken en lesgeven vanachter tralies was eigenlijk onuitvoerbaar. En zoals reeds is aangegeven in het vorige hoofdstuk gingen de kosten, vooral ook voor handwerkonderwijs, de financiële draagkracht van de zusters te boven. Ook was het motief uit 1810 om via maatschappelijke betrokkenheid zekerheid van bestaan te verwerven voor Sint-Catharinadal, door middel van het geven van onderwijs, niet meer aan de orde, omdat contemplatieve orden zonder voorwaarden vooraf bestaansrecht gekregen hadden.

Bovendien stelde de nieuwe wet op het lager onderwijs van 13 augustus 1857 voortaan vakken als aardrijkskunde, geschiedenis en kennis der natuur verplicht,

waaraan de zusters, als in afzondering levende slotzusters, onmogelijk konden vol-
doen. Voor alle vakken moesten immers examens afgelegd worden en bewijzen van
bekwaamheid gehaald worden.

Daarnaast was er in de twee laatste jaren van bestaan een teruggang te constate-
ren in het aantal meisjes dat de school bezocht, terwijl het aantal kinderen in
Oosterhout dat naar school ging alleen maar toenam. De oorzaak daarvan lag niet zo
zeer bij de bloei van de openbare school voor jongens en meisjes in Middelwijk,
maar vooral ook bij de in 1856 opgerichte en ook in het centrum van Oosterhout
gelegen bijzondere school voor meisjes van de Zusters Penitenten Recollectinen van
de reguliere Derde Orde van St. Franciscus uit Dongen. Deze zusters hadden hun
onderwijsbevoegdheden en gingen de vakken geven die volgens de onderwijswet van
1857 verplicht werden met daarbij ook nog het nog niet volgens de wet verplichte
handwerken. Evenals Sint-Catharinadal hadden ze veel aandacht voor het kosteloos
onderwijs aan meisjes van meer behoeftige en bedeelde ouders. En met de opheffing
van de school in Sint-Catharinadal in zicht, kwamen er steeds meer kinderen voor
kosteloos onderwijs op hun school. In 1858 zaten er al 102 meisjes op school, in
1859 in de zomer 143 meisjes waarvan 80 kosteloos en in 1863 166 meisjes, waarvan
90 kosteloos.⁷⁰ Maar ook de parochiegeestelijken voerden de druk op Sint-
Catharinadal verder op om het onderwijs over te laten aan de zusters van de
Rulstraat. Ze lieten de ouders van de kinderen op Sint-Catharinadal weten dat hun
dochters niet de eerste communie mochten doen als hun kinderen nog naar de
school in het klooster gingen. *Dit gebeurde tot spijt der armen die veel aalmoezen en klede-
ren gratis ontvingen.*⁷¹

Dit moet zo ongeveer wel de doodsteek voor de kloosterschool van Sint-
Catharinadal hebben betekend. Op 19 november 1858 bezocht de plaatselijke com-
missie tot wering van schoolverzuim de school en vernam van de nog steeds op de
achtergrond aanwezige zuster Seraphina van Poppel dat op *deze school naar de geest van
de L.O. wet van 1857 geen onderwijs meer gegeven zal worden, dan nog godsdienstondericht
en handwerken.*⁷²

Een nog niet genoemd motief om de school op Sint-Catharinadal te beëindigen,
had ook nog kunnen zijn dat de zusters weer geheel terug wilden keren naar hun
van oorsprong contemplatieve norbertijneropdracht van gebed en boetvaardigheid in
alle beslotenheid. Dit bleek echter niet het geval. Familierelaties lagen ten grondslag
aan de vraag om het lager onderwijs voor meisjes in Neerpelt, gelegen in België ten
zuiden van Eindhoven, voort te zetten. De pastoor van Neerpelt, Henricus Franciscus
Lommelaers was een broer van zuster Theresia (Margaretha) Lommelaers, priorin op
Sint-Catharinadal van 1843 tot 1855. In Neerpelt was wel een jongensschool, maar
nog geen meisjesschool, waar ook meisjes uit arme gezinnen gelegenheid kregen om
kosteloos onderwijs te ontvangen. Pastoor Lommelaers richtte zich tot proost
Brouwers en de priorin en ook tot de in 1853 benoemde bisschop van Breda, mgr.
Van Hooijdonk en Paus Pius IX in Rome met de vraag of het hun goedkeuring kon
wegdragen om een lagere school voor meisjes en een dochterhuis van Sint-
Catharinadal in Neerpelt te mogen beginnen. In het centrum van het plaatsje
Neerpelt had de pastoor van de welvarende niet gehuwde inwoner Theodorus
Brouwers grond en een huis met bijgebouwen ter beschikking gekregen voor 'een

14. Luchtfoto van Sint-Catharinadal in de eerste helft van de twintigste eeuw. Op de voorgrond links de boerderij van het klooster en rechts het poortgebouw. In het midden de Proosdij, het Slot en de overige kloostergebouwen en rechts de in 1904 gebouwde neogotische kerk. Helemaal achterin het schoolgebouw.

gesticht van de zusters van liefde' om meisjes te onderwijzen. Deze weldoener overleed op 14 juli 1856 op 80-jarige leeftijd. Na zijn overlijden werd via een notariële akte alles verkocht aan Sint-Catharinadal voor het geringe bedrag van Bfrs. 6500,-.

Op 16 mei 1857 werd toestemming van Rome ontvangen. Rome had als bepaling opgenomen dat de lessen gegeven zouden worden *zoals dat gebeurde in Oosterhout*. En vanuit Oosterhout zouden zowel school als klooster *gedirigeerd* blijven. Volgens dit restrict van Rome moesten de zusters, zoals in Oosterhout, lesgeven in een klaslokaal dat gescheiden was door tralies, terwijl de kinderen door *donatinnen* "bewaakt" werden en de lesgeefsters *achter de tralies* bleven.

Op 28 september 1858 was het dan zover. 's Nachts om 12 uur ging proost Brouwers met acht zusters in een koets met twee paarden op weg van Oosterhout naar Neerpelt om 85 km te overbruggen. De gemiddelde leeftijd van de zusters lag rond de vijfendertig jaar. Onder hen was ook de zuster en gediplomeerd onderwijzeres Philomena Klerx, die al jaren de dagelijkse leiding had in Oosterhout en nu ook verkozen was om de meisjesschool in Neerpelt te gaan leiden. Het is welhaast zeker dat van de acht zusters, die op weg gingen er meerderen betrokken waren geweest bij het onderwijs in Oosterhout. Hun ervaring zou immers goed van pas komen in de nieuwe situatie. Ook de vakken bleven hetzelfde. Er werd onderwijs gegeven in lezen, schrijven, rekenen, handwerken, catechismus en daarnaast Franse les voor de kinderen die daarvoor ingeschreven hadden. Gemiddeld honderd kinderen bevolkten de school.

Ieder jaar gingen er weer koorzusters, werkszusters en *donatinnen* vanuit Oosterhout naar Neerpelt. In 1860 waren er al zeventien kloosterlingen: tien koorzusters, vier lekenzusters en drie *donatinnen*. In 1862 konden voor het eerst zusters rechtstreeks in een eigen noviciaat aldaar intreden. Ook in Neerpelt eiste de strenge proost Brouwers een even strenge levenswijze als in Oosterhout. Levensmiddelen en al wat nodig was, ook voor de school, kwam wekelijks met paard en kar vanuit het moederhuis in Oosterhout. In 1860 werd Augustinus Martens, die er steeds op aangedrongen heeft om de vastentheorie van proost Brouwers te verlichten en boete, versterving en gebed tot menselijke proporties terug te brengen, vicaris in Neerpelt.

In de loop der jaren werd ook in Neerpelt duidelijk dat het heel moeilijk was om de kwaliteit van onderwijs te waarborgen via het lesgeven vanachter de tralies. In 1862 werd proost Brouwers opgevolgd door Augustinus Martens. Na vele jaren van overleg werd op 19 maart 1886 door proost Martens met de bisschop van Luik een akkoord bereikt over het ontslaan van de onderwijsverplichting voor de zusters norbertinessen van Neerpelt voor een afkoopsom van Bfrs. 12.000,-. Zuster Philomena Klerx had tot aan de sluiting de leiding over de meisjesschool behouden. Ze overleed in het klooster in Neerpelt op 27 december 1903.

Na bijna dertig jaar onderwijs werd deze taak overgenomen door de Congregatie der zusters van het H. Kruis uit Luik. De zusters norbertinessen bleven wel in hun klooster in het centrum van Neerpelt wonen. Pas op 9 december 1920 werd hun klooster onafhankelijk en autonoom ten opzichte van het moederklooster Sint-Catharinadal. Door herstructurering van het centrum van Neerpelt werd het klooster in 1952 onteigend en gesloopt en verkregen de zusters domicilie in het buitengebied van Veerle, gelegen tussen Turnhout en Diest, waar ze heden ten dage nog steeds verblijven.⁷³

Met het beëindigen in 1886 van de onderwijstaak in Neerpelt kwam er voor de norbertinessen van Sint-Catharinadal een definitief einde aan het in 1810 in Oosterhout gestarte kosteloze onderwijs voor meisjes.

AANTEKENINGEN

1. Gegevens ontleend aan: A. Erens, 'De kloosterschool van St-Catharinadal te Breda, 1556-1647', in: *Analecta Praemonstratensia* III, (Tongerlo 1927), 449-458 en Aug. C.J. Commissaris, *St. Catharinadal* (Breda-Oosterhout, 1947), 42-45 en M.T.A.R. Sponselee-de Meester, *Het Norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in de Staatse periode 1625-1795* (Hilversum 2003), 41-42.
2. Brabants Historisch Informatie Centrum 's-Hertogenbosch (BHIC), Collectie Cuypers van Velthoven inv. nr. 1581, Etat du personnel convent St Catharinendaal, 29-09-1810.
3. W.G.M. van der Heijden en J.G.M. Sanders, *Noord-Brabant in de negentiende eeuw; een institutionele handleiding* (Hilversum/'s Hertogenbosch, 1993) en Siegfried Stokman O.F.M., *De religieuzen en de onderwijspolitiek der Regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden 1814-1830* ('s-Gravenhage, 1935).
4. Gemeentearchief Oosterhout (GAO), Staten der geestelijke congregatie binnen de stad Oosterhout, inv. nr. 1215, 1823-1859.
5. Dolly Verhoeven, *Ter vorming van verstand en hart; Lager onderwijs in oostelijk Noord-Brabant ca 1770-1920* (Hilversum, 1994) en C.J.M. Brok, *De verhouding openbaar-bijzonder onderwijs in Breda gedurende de negentiende eeuw* (Tilburg, 1964).
6. Nationaal Archief 's-Gravenhage (NA), Archief Binnenlandse Zaken (BiZa), Notulen van de Agent van Nationale Opvoeding, inv.nr. 293, staat van het schoolwezen in Oosterhout, 10-04-1799.
7. Na, BiZa, Verslagen van het departementaal schoolbestuur Brabant, inv.nr. 535, staat der scholen 19-03-1806. De citaten zijn waar nodig omgezet in hedendaags Nederlands.
8. NA, BiZa, Verslagen van het departementaal schoolbestuur Brabant, inv.nr. 666, staat der scholen 04-05-1808.
9. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1141, ingekomen stukken onderwijs 19-01-1817 en 24-09-1818.
10. NA, BiZa, Verslagen van het departementaal schoolbestuur Brabant, inv.nr. 666, staat der scholen 04-05-1808.
11. NA, BiZa, 1815-1848 OKW inv.nr. 4626, 11-12-1835 nr. 56, rapport Wijnbeek.
12. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1141, ingekomen stukken onderwijs, 15-01-1838.
13. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1141, ingekomen stukken onderwijs, 14-11-1825.
14. NA, BiZa, 1815-1848 OKW inv. 4626, 11-12-1835 nr. 56, rapport Wijnbeek.
15. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1163, staten en tabellen 1860.
16. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1140, staten en tabellen 1844-1860.
17. NA, BiZa, 1815-1848 OKW inv.nr. 4626, 11-12-1835 nr. 56, rapport Wijnbeek.
18. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1141, ingekomen stukken onderwijs, 05-01-1822.
19. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1139, stukken onderwijs 1810-1813.
20. Het was in die tijd niet ongebruikelijk om de gemalin van een prins met zijn naam aan te spreken. Zo wordt zij soms prinses Frederik genoemd.
21. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1142, ingekomen stukken onderwijs 04-10-1851 .
22. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv. 25, verslagen 08-03-1850.
23. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1142, ingekomen stukken onderwijs 13-08-1850.
24. Pater Gerlach O.F.M. Cap., *Geschiedenis der Penitenten-Recollectinen van Dongen* (Tilburg, z.j.), 227-228.
25. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1152, verslagen plaatselijke schoolcommissie 1858-1880.
26. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1163, staten en tabellen 1858-1876.
27. Gegevens over schoolgaande kinderen in Oosterhout zijn ontleend aan: J.J.A.M. Gorisse, *Naar school in Oosterhout 1796-1968* (Oosterhout, z.j.), 12-13.
28. Archief Sint-Catharinadal Oosterhout (AC), Memorieboek nr. 89, 280.
29. AC, Bundels Brieven XX, 07-06-1810.
30. J.L.M. de Lepper, 'St.-Catharinadal in het bisdom Breda', in: *Berne*, jaargang XXIV no.6, dec.1971.
31. AC, Statuts des Soeurs de Charité, dites Norbertines, de la maison d'Oosterhout 12-11-1811.
32. BHIC, Collectie Cuypers van Velthoven, inv.nr. 1581, Etat du personel convent St Catharinendaal, 29-09-1810.
33. Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen (KDC), *De Godsdienstvriend* II, 1837, 212.
34. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv. 32, Tabel bijzondere scholen N.Br., 1836.
35. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. 1141, ingekomen stukken onderwijs 08-04-1831.

36. NA, Staatssecretarie inv.nr. 3174 nr. 149, rapporten kloosterscholen 14-04-1829.
37. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv.nr. 4624, staat der scholen in Oosterhout, 29-04-1831.
Het kerkdorp Oosteind werd in vroeger eeuwen ook wel aangeduid als Horst of Ulendonc.
Met Middelwijk werd de kern van Oosterhout aangegeven.
38. GAO, Archief gemeentebestuur 1810-1933 inv.nr. ++ 1140, staten en tabellen 1814-1856.
39. Een el was 0,691 m en een palm was na 1820 in het metriek stelsel 1 dm.
40. GAO, Handschrift betreffende de school van Sint-Catharinadal te Oosterhout in 1826, inv. 560.
41. Bij nameting bleek het schoolgebouw binnenwerks 16 m. lang, 6 m. breed en 3 m. plafondhoogte.
42. NA, Staatssecretarie inv.nr. 3174 nr. 149, rapporten kloosterscholen 14-04-1829.
43. AC, Bundels Brieven XXIII 1825-1829.
44. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv. 32, verslag 1826.
45. NA, BiZa, Schoolordereglement inv.nr. 527, 16-09-1805.
46. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv. 32, tabel bijzondere scholen N.Br., 1836.
47. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv. 4625, staat schoolgebouwen 16-10-1838.
48. A. Erens, 'Mgr. Zwijzen en de Norbertinessen van St. Catharinadal te Oosterhout', in: *Bossche Bijdragen* IX (1928), 16-51.
49. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv. 21, besluit BiZa 11-02-1825.
50. GAO, Rapportage en richtlijnen m.b.t. het onderwijs aan de arme meisjesschool in het klooster van Sint Catharinadal te Oosterhout, inv.nr. 1181, 1826.
51. AC, alle persoonlijke gegevens zusters zijn ontleend aan: Register religieuzen Sint-Catharinadal.
52. NA, Staatssecretarie inv.nr. 3174 nr. 149, rapporten kloosterscholen 14-04-1829.
53. Na, BiZa, 1815-1848 OKW inv.nr. 4626, 11-12-1835 nr. 56, rapport Wijnbeek.
54. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv.nr. 14, handelingen en besluiten 29-07-1845.
55. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen, inv.nr. 32, tabel bijzondere scholen N.Br., 1836.
56. Ibidem.
57. BHIC, Collectie Cuypers van Velthoven inv.nr. 1581, Etat du personel convent St Catharinendaal, 29-09-1810.
58. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv.nr. 32, classificatie der scholen 1837.
59. AC, Manualen en Registers inv.nr. 71, 1838-1862.
60. Na, BiZa, 1815-1848 OKW inv.nr. 4626, 11-12-1835 nr. 56, rapport Wijnbeek.
61. Na, BiZa, 1818-1848 OKW inv.nr. 4781, 27-01-1844 nr. 78, rapport Wijnbeek.
62. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv.nr. 21, verslag 1818.
63. NA, BiZa, Verbalen inv.nr. 4131, nr. 703, 19-04-1822.
64. GAO, Rapportage en richtlijnen m.b.t. het onderwijs aan de arme meisjesschool in het klooster van Sint-Catharinadal te Oosterhout, inv.nr. 1181, 1826.
65. Ibidem.
66. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv. 21, notulen 08-06-1826.
67. J.A. Blank, *175 jaar vrijmetselarij in Gorinchem 1815-1990* (z.pl., z.j.), 36.
68. GA Gorinchem, Archief Hervormde gemeente inv.nr. 485, 19.
69. BHIC, Archieven departementale schoolbesturen inv.nr. 32, verslagen 1836 en 1839.
70. GAO, Archieven plaatselijke schoolcommissie inv.nr. 1163, tabellen en staten 1857-1872.
71. AC, Memorieboek nr. 78, 122.
72. GAO, Archief van de commissie tot wering schoolverzuim inv.nr. 1791, verslag 1858.
73. Gegevens klooster en school Neerpelt ontleend aan: Reginald (Joris) Verlinden, *De eerste meisjesschool te Neerpelt, Geschiedkundige gegevens over de stichting en de groei van de Norbertinessengemeenschap Neerpelt-Veerle 1856-1955* (Neerpelt, 1994).